

Werkplaats Sociaal Domein
Zuyd

Wat in kluwen geweten wordt

Hoe zinvol om te gaan met ervaringskennis in onderzoek

Voorwoord

Misschien zijn er alleen maar vragen bijgekomen.
En misschien is dat helemaal zo erg nog niet.

Dank,
aan de collega's van het Lectoraat Sociale Integratie voor de inhoudelijke dialoog en
in het bijzonder aan Sabrina Keinemans, ik heb écht veel geleerd het afgelopen jaar.

De volgende collega's wil ik bedanken voor het kritisch meelezen:
Anneke Bulten MSc, Docent-onderzoeker en ervaringsdeskundige bij Christelijke
Hogeschool Ede
Peter Pierik, Docent ervaringsdeskundigheid in Zorg en Welzijn bij Saxion Hogeschool
Conny van Oudheusden, PD candidate Gezondheid & Welzijn Hogeschool Rotterdam
Rian Koot, docent Hogeschool Utrecht

Tot slot dank aan mijn collega's van Stichting Presentie voor de ruimte die jullie altijd
maken om samen na te denken.

Milotte
Sittard, 1 juli 2024

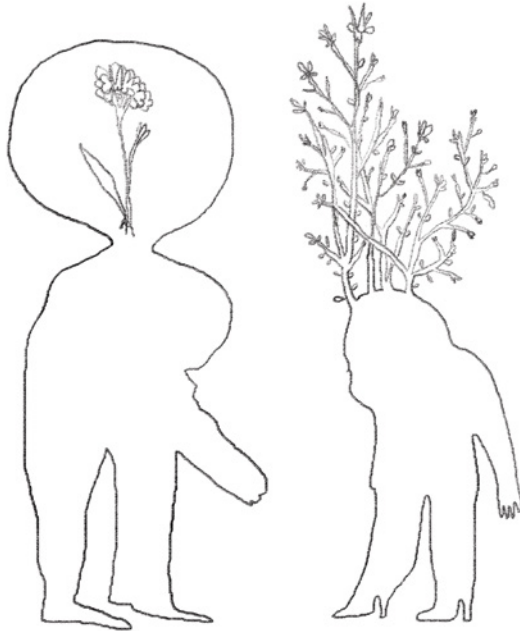
Inhoudsopgave

Voorwoord.....	2
Inleiding.....	4
Waarom dit afwegingskader?	6
1. Verschillende lagen van ervaringskennis	7
Laag 1: Ervaringskennis brengt rijke beelden van de werkelijkheid	7
Laag 2: Het blijven zien en laten meedingen van geleefde realiteiten	10
Laag 3: Ervaringskennis als ruimte-maker voor relaties	15
2. Wat wordt er precies met ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid bedoeld?.....	20
3. Hoe kunnen we denken over kwaliteit van ervaringskennis?.....	26
A. Is ervaringskennis wel kennis?	27
B. Meerstemmigheid in het geding?	29
C. Kunstmatige toevoegingen in ervaringskennis	31
4. Wat betekent dit voor het afwegingskader?.....	34
Voorstelling 1: Ervaringskennis als belichaamde praktijk	34
Voorstelling 2: Kennis als een relationele kluwen	36
Voorstelling 3: Ervaringskennis vind je ook in stiltes	38
Bibliografie	40

Wat in kluwen geweten wordt

Hoe zinvol om te gaan met ervaringskennis in onderzoek? Een afwegingskader

Kluwen: een verstrengeld geheel, een los om-zichzelf-opgerolde bol garen bijvoorbeeld, of wol. Of een wat rommelig uitziend plantje: de kluwenhoornbloem, die opkomt in perkjes en bermmen, of zomaar langs de stoeprand. Daar, in dat hoopje kluwen, groeit ze, met al haar kleine verstrengelde bloemen (die soms niet eens opengaan). Je zou niet zeggen dat het familie is van de anjer, een duidelijk omlijnde bloem met bravoure, waarvan je makkelijk zegt: kijk, dat is nou een bloem¹.

¹ Informatie over de kluwenhoornbloem heb ik van Nature Today | Stoeplantje van de week: kluwenhoornbloem. Nature Today houdt je op de hoogte van actuele gebeurtenissen in de natuur.

Dit afwegingskader gaat ook over een soort kluwen, over een ingewikkeld verstrengeld geheel van draadjes. Ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid zijn concepten die misschien wel moeilijk van een afstandje te beschrijven of volledig te begrijpen zijn. Want waar begint ervaringskennis en waar eindigt ze? Valt ze te vergelijken met wetenschappelijke en professionele kennis? Wie bepaalt wat wel of niet ervaringskennis is? Zijn wij zelf ook een kluwen van stukjes ervaringen die door elkaar heen bewegen en af en toe een weg naar buiten weten te vinden?

Mijn voorstel is in ieder geval om ervaringskennis in dit afwegingskader te zien als een kluwen, als een verstrengeld geheel. Dat geeft me op voorhand een aandachtspunt. Het uit elkaar halen van het geheel om ervaringskennis beter te begrijpen mag niet resulteren in reductie van dat geheel en de waarde die ervaringskennis in zich draagt.

Zoals de kluwenhoornbloem geen anjer hoeft te worden om erkend bloem te zijn: wat in kluwen geweten wordt.

Waarom dit afwegingskader?

Op de eerste plaats is dit afwegingskader van belang om na te denken over de opdracht die er ligt voor onderzoek in lectoraten, als het gaat om ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid. In het Sectorplan Hogere Sociale Studies (Vereniging hogescholen, 2023) wordt ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid uitgelicht als het gaat om praktijkgericht onderzoek:

Het perspectief van de mens in kwetsbare situaties moet daarom een meer centrale plaats krijgen in het sociaal domein. Ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid als een gelijkwaardige kennisbron naast wetenschappelijke kennis en praktijkkennis. De gangbare driehoek onderwijs-onderzoekpraktijk, aangevuld met de (kwetsbare) mens in het middelpunt ervan (p.36).

Ervaringskennis moet gepositioneerd worden als gelijkwaardige kennisbron naast wetenschappelijke kennis en praktijkkennis. Met een expliciete plek voor ervaringsdeskundigen als volwaardige partner in (praktijkgericht) onderzoek.

Naast deze opdracht, die niet alleen door de Vereniging Hogescholen wordt uitgedragen maar breder in het sociaal domein zichtbaar is, zijn ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid concepten die veel verschillende invullingen kennen. Er zou nog onvoldoende conceptueel en theoretisch onderzoek liggen om de concepten te kaderen en te gebruiken. Dit leidt in de praktijk tot miscommunicatie tussen beleidsmakers, professionals en onderzoekers (Castro et al., 2018). Ook lijkt dit de gelijkwaardige positie van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid in het sociaal domein te bemoeilijken (Keuzenkamp, 2022). Een mogelijk gevolg zou kunnen zijn dat de achterliggende bedoelingen van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid vertroebelen. Dit afwegingskader verkent en doordenkt (voor een klein stukje) het concept ervaringskennis en geeft vervolgens perspectieven en taal om verder na te denken over ervaringskennis in onderzoek.

De opbouw van dit afwegingskader is als volgt: (1) Welke verschillende lagen kunnen we in ervaringskennis onderscheiden en welke waarde dragen deze lagen? (2) Hoe wordt ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid ingevuld? En wat betekent dit voor ons verdere denkproces? (3) Hoe kunnen we denken over kwaliteit van ervaringskennis? (4) Wat kunnen deze perspectieven betekenen voor het nadenken over ervaringskennis in onderzoek?

1. Verschillende lagen van ervaringskennis

In dit eerste hoofdstuk wil ik jullie meenemen in een eerste ontrafeling van verschillende lagen van ervaringskennis. Ik ben op zoek gegaan naar de achterliggende mogelijke bedoelingen en niet naar de gemeten effecten. Die laatste zijn bijvoorbeeld uiteengezet door Castro et al. (2018). Ik haal drie lagen uit elkaar als oefening om verschillende waarden van ervaringskennis te zien. In het denken over deze lagen ontkom je echter niet aan een sterke verwevenheid en het in elkaar overgaan of verdwijnen van deze lagen.

Laag 1: Ervaringskennis brengt rijke beelden van de werkelijkheid

In de eerste laag neem ik een ontologisch gezichtspunt in om te kijken naar een waarde van ervaringskennis. Ik begin met een zin van Donna Haraway:

“Nothing comes without its world”

Niets komt, of bestaat, zonder haar wereld zelf (Haraway in Puig de la Bellacasa, 2012). En die wereld bestaat onder meer uit ons, mensen. En wij mensen bestaan uit relaties. Een baby wordt gevoed en zo in leven gehouden, een kantoorruimte wordt schoongemaakt voordat de werkdag begint, de aardappelen zijn geoogst en een dochter neemt haar vader mee naar buiten voor een wandeling. De wereld bestaat uit een web van afhankelijkheid waar wij onderdeel van zijn.

Dat is misschien een ongewoon idee, in een leven waar we zo (ogenschoonlijk) goed zijn geworden in ‘regelen’, in de wereld naar onze hand zetten. We ontdekken hoe ziektes ontstaan en hoe mensen (en dieren of planten) hiervan te genezen, we bouwen metrosystemen onder de stad en vanuit de aarde onderzoeken we andere planeten. Daar hoort een idee bij van de mens als een soort opzichzelfstaand autonoom wezen, in staat om te controleren en beheersen. Maar stel je eens voor dat wij in de kern iets anders zijn. Stel, we leven hier in een soort gelijkwaardige afhankelijkheid van al het andere op de wereld: mensen, dieren, planten, oceanen. We zouden niet bestaan zonder de zorg van een ander. We zouden hier niet zijn als de aarde niet op deze manier bewoonbaar was geweest, met al haar organismen, oceanen en bewegingen van de zon, de maan... In dit afwegingskader wil ik nadenken over ervaringskennis vanuit dit idee van afhankelijkheid, van relaties die ons doen laten bestaan.

Haraway verbindt bovenstaand idee namelijk aan het denken over kennis: kennis komt voort uit het relationele web waarin wij bestaan. We zijn misschien wel geneigd om snel over afhankelijkheid (en dus zorgen voor een ander) na te denken vanuit ethiek (hoe kunnen we zo goed

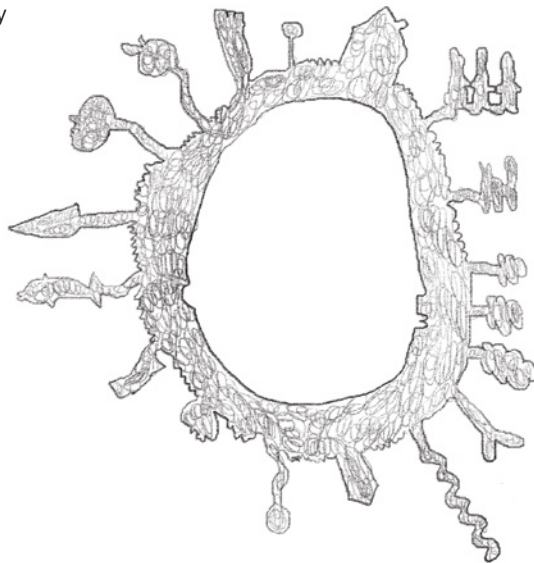
mogelijk zorgen voor elkaar en de wereld), maar Haraway ziet zorg op de eerste plaats als een *non normative obligation*, een voorwaarde voor ons bestaan. Ze denkt niet in opzichzelfstaande objecten, mensen en andere bestaansvormen. Alles wordt gevormd in relaties. En we veranderen voortdurend in relaties. Dit maakt kennis tot situationele kennis, altijd vanuit deze ontologische status verbonden met een wereld waar relaties voortdurend aan het gebeuren zijn (Haraway in Puig de la Bellacasa, 2012).

Haraway (1988) schrijft:

Situated knowledges require that the object of knowledge be pictured as an actor and agent, not as a screen or a ground or a resource, never finally as slave to the master that closes off the dialectic in his unique agency and his authorship of 'objective' knowledge (p.592).

Objectieve kennis is voor Haraway niet een mens op een hoge toren, die vanuit daar kan zien hoe de wereld in elkaar steekt (*a god trick*). Objectieve kennis gaat juist over een onuitputtelijke verzameling van (metaforische) foto's, waar elke foto een eigen visie heeft op dat belichaamd weten in die specifieke situatie, en waar foto's nooit op zichzelf zijn ontstaan maar in relatie met andere mensen en niet-mensen in de wereld (Haraway, 1988). "Reality is an active verb", aldus Haraway (in Puig de la Bellacasa, 2012, p.200). Het gaat daarmee ook niet om het bestuderen van blijvende en al bestaande objecten of mensen, maar om het bestuderen van *boundary projects*. Van mensen bijvoorbeeld of verschijnselen die voortdurend door relaties in beweging (of botsing) zijn. Vanuit dit gezichtspunt zijn geleefde praktijken een voortdurende bron van kennis, omdat wij daaruit bestaan.

Kennis gaat daarmee volgens Haraway over *thick descriptions*, ofwel rijke beschrijvingen. Het gaat niet om het categoriseren en het zoeken naar eenheid, maar om het zichtbaar maken van verschillende lagen van betekenisgeving. Het denken en kennen gaat niet om reflecteren tot een bepaalde richting of een duidelijk antwoord of visie. Het gaat om het komen tot een soort van *diffraction*: het doorbreken van ogenschijnlijke eenheden (in Puig de la Bellacasa, 2012). Ik kom later terug op dit doorbreken en hoe dit van waarde zou kunnen zijn voor dit afwegingskader.

We kunnen ook naar het gezichtspunt van Rip kijken (emeritus hoogleraar filosofie van de wetenschap en techniek) als het gaat om situationele kennis. In het analyseren van verschillende modi van kennis in het licht van de 21e eeuw schetst Rip de wetenschap als een "mosaic of search practices ..." (p. 99), waarin er idealiter een wisselwerking plaatsvindt tussen afstandelijke en algemene kennis (opgedaan in bijvoorbeeld *controlled trials*) en kennis (van ervaringen) in lokale praktijken. Hij spreekt over het belang van een evenwicht tussen de bruikbaarheid van kennis (algemeen geldend en toepasbaar) en het rechte doen aan de complexiteit van onze realiteit (2002).

Waar gaat het dan precies om, als we het hebben over kennis in lokale praktijken? Keinemans (2020) noemt deze lokale praktijken *geleefde praktijken* en maakt een onderscheid tussen objectieve kennis, normatieve kennis en subjectieve ervaringskennis. Weerman (2016) heeft het in haar onderzoek naar ervaringskennis over empirisch analytische kennis. Deze laatste gaat bijvoorbeeld over het blootleggen van mechanismen, (hersen)functies of gedragspatronen. Misschien wel dat wat met het blote oog gezien en opgetekend kan worden. Weerman ziet subjectieve ervaringskennis als existentieel-narratieve kennis. Het gaat hier om het bezien van de werkelijkheid vanuit eigen doorleefde ervaringen. Deze kennis is deels te expliciteren, maar toont zich ook in het handelen. En wordt vervolgens ook weer (om)gevormd in dagelijkse geleefde praktijken. Weerman heeft het net als Haraway over kennis in beweging, waarin existentieel-narratieve kennis gefundeerd is op ervaringen en de betekenisverlening daaraan en tegelijkertijd blijft deze betekenisverlening de werkelijkheid opnieuw creëren. De indelingen van Keinemans en Weerman zijn gebaseerd op het onderscheid dat Kunneman (2007) maakt als het gaat om kennisproductie. Hij onderscheidt drie modi van kennisproductie. De eerste is academische wetenschappelijke kennisproductie, waarin er systematisch en vanuit een buitenstaanders perspectief onderzoek wordt gedaan om te komen tot kennis die universeel geldend is. We zouden hier kunnen denken aan het positivistische paradigma. De tweede modus gaat over kennisproductie die tot stand komt in de praktijk en zich niet laat leiden door de vraag naar universaliteit, maar de vraag stelt: wat werkt? Wat kennis is, wordt in deze modus niet enkel bepaald door wetenschappers en hun criteria voor validiteit, maar wordt ook bepaald door de visies en belangen van alle betrokken partijen in die praktijk. De laatste modus van kennisproductie tot slot, heeft betrekking op de morele en existentiële vragen van het menselijk bestaan, en hoe daar een antwoord op te vinden. Hoe verhoudt onze kennis van de wereld om ons heen zich tot wat we waardevol vinden? Hoe verhouden we ons zelf tot wat we waardevol vinden? Dit type vragen kan alleen maar beantwoord worden via en door onze eigen menselijke ervaringen en de betekenisgeving aan die ervaringen. Waarin we die ervaringen confronteren met dat wat ons inspireert, motiveert en raakt. De kennis die we met dat soort onderzoek opdoen, zouden we onze dagelijks geleefde kennis kunnen noemen. Dat is grotendeels ook kennis die we alleen hebben vanwege onze inbedding in en vooral ook betrokkenheid op de wereld om ons heen, en al wat daarop leeft: relationele kennis dus. Het zoekend formuleren van antwoorden op existentiële vragen doen we alleen 'because we give a damn'.

Kunneman (2007) ziet echter een verdrukking van deze laatste modus van kennis door het belang dat gehecht wordt aan 'algemeen geldige' modus 1 en 'nuttige' modus 2 kennis, en denkt verder na over de gevolgen van het weg-organiseren van onze geleefde dagelijkse realiteit voor onze samenleving (die gevolgen komen later gedeeltelijk terug). Een citaat uit het werk van Puig de la Bellacasa duidt de zorgen over het wegdrukken van de geleefde kennis: "To de-passion knowledge does not give us a more objective world; it just gives us a world "without us" and therefore without "them" (Vinciane Despret, 2004, 131 in Puig de la Bellacasa, 2017, p. 64).

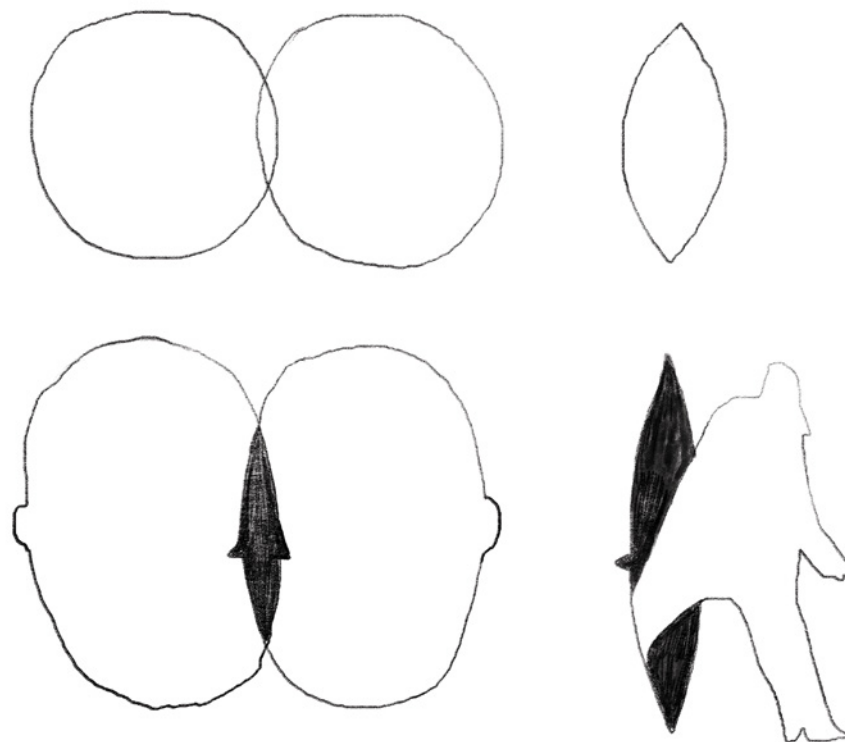
Hier zien we een eerste waarde van ervaringskennis: het geeft een rijker beeld van de werkelijkheid omdat de situationaliteit en existentiële inzichten die in de menselijke ervaring besloten liggen, serieus worden genomen als kennisbron.

Laag 2: Het blijven zien en laten meedingen van geleefde realiteiten

Een andere laag licht op als we vanuit een politiek-emancipatorisch gezichtspunt kijken. Ervaringskennis gaat ook over de vraag welke kennis telt in kennisproductie en besluitvormingsprocessen (en welke juist niet). Deze laag gaat over de waarde van ervaringskennis als een kritisch construct (Kool et al., 2013), waarin er vanuit doorleefde ervaringen gekeken wordt naar bestaande structuren. De samenleving, hoe zorg is georganiseerd en bijvoorbeeld over hoe er wordt gedacht, gesproken en besloten over mensen die om welke reden dan ook afhankelijk zijn van zorg. Boevink (2023) spreekt over ervaringskennis als een barricade waarop sociaal-maatschappelijke misstanden aan de orde gesteld kunnen worden.

Als we stilstaan bij ervaringskennis als kritisch construct schrijft Ghorashi (2016) over *contextuele alertheid*. Ze stelt migranten voor als vertalers: mensen die voortdurend een beweging moeten maken tussen verschillende werelden. De wereld waar ze vandaan komen en de wereld waar ze zijn. Vanzelfsprekendheden in structuren in onze samenleving zijn voor mensen die zich in een zogenaamde *in-betweenness* bevinden niet vanzelfsprekend en juist die ervaren positie maakt dat er aandacht ontstaat om er kritisch over na te denken. Rodaan Al Galidi (onder meer schrijver van *Hoe ik talent voor het leven kreeg*) geeft hier treffend woorden aan. Gevlucht uit Irak en uiteindelijk terecht gekomen in Nederland, waar hij lange tijd moet wachten op een verblijfsvergunning, beschrijft hij vanuit zijn ervaringen de Nederlandse wereld. Hij constateert dat Nederland heel professioneel is in het temmen van mensen. Hij doelt hier onder meer op de onderdrukking die hij ervaren heeft vanuit de Nederlandse staat tijdens zijn asielprocedure².

² In een interview met Adriaan van Dis gaat Rodaan Al Galidi onder andere verder in op zijn ervaringen gedurende zijn asielprocedure in Nederland.

Om deze contextuele alertheid ook nog op een ander gebied toe te passen, grijp ik terug op een ervaring van mijn vader, die als zorgmedewerker zelf in het ziekenhuis moest zijn en het gevoel had dat hij in de wereld van de patiënt stapte. Hij zag en ervaarde het zorgsysteem en de instelling plots vanuit een ander perspectief. Zo bewoog mijn vader als het ware tussen een wereld waar hij voorheen alleen leefde als mens, als zorgprofessional en de wereld als patiënt. *Bibliotheek van Tussenverhalen*³ is een onderzoeksproject waarin juist die tussenposities (van jongeren in dit geval) centraal staan. Deze tussenpositie is te vergelijken met *in-betweenness*: een jongere gaat als eerste in de familie studeren of probeert na een lange tijd verbleven te hebben in een GGZ-instelling weer naar school te gaan. In plaats van de vraag te stellen hoe jongeren weer een plek in de samenleving kunnen krijgen, staat juist het verhaal van de jongere in een tussenpositie centraal, waar veel waarden en krachten in schuilgaan.

³ Meer informatie over het onderzoeksproject Bibliotheek van Tussenverhalen is hier te vinden: Bibliotheek van Tussenverhalen | Hogeschool Inholland

Ervaringskennis heeft hier dus als waarde om van nature een positie in te nemen waarin kritisch nagedacht kan worden over bestaande structuren, vanuit een doorleefde realiteit ofwel een andere wereld. Dit betekent weliswaar niet dat deze waarde ook automatisch gezien wordt door de bestaande orde. Alleen al het bestaan van het onderzoeksproject *Bibliotheek van Tussenverhalen* zouden we kunnen zien als een signaal dat het blijkbaar nodig is om bewustwording te creëren dat deze kennis van waarde is.

Als we nadenken over ervaringskennis als kritisch construct dan kan het concept *de plek der moeite*, ontleend aan Wierdsma (1999) wellicht behulpzaam zijn om meer inzicht te krijgen in deze laag. De plek der moeite zouden we kunnen voorstellen als een plek in jezelf waar je naartoe kan gaan om te reflecteren. Op je eigen patronen bijvoorbeeld, of oordelen, positie, belangen of emoties. Een plek waar je stil kan staan bij onderliggende processen en waar je verder kijkt dan (onbewust) routinematig handelen of denkpatronen (Kampen, 2020). Het moeitevolle kan gaan over het tegenkomen van eigen onvolmaaktheid of de ontdekking dat je toch niet volledig controle hebt over het ogenschijnlijke leven. Grenzen van je fysieke lichaam bijvoorbeeld, of een angst om uitgesloten te worden of niet gezien te worden. Een plek waar je van een houding van weten hoe het zit, doen hoe je altijd doet of van 'ik zit goed en de ander zit fout', afreist naar een plek waar juist dat in alle kwetsbaarheid te onderzoeken valt (De Ronde & Faber, 2019).

Wierdsma (1999) beschrijft mechanismen die maken dat we grip kwijtraken om de plek der moeite in te nemen. Hij spreekt over *verdubbeling*: een proces waarin we de werkelijkheid zo goed mogelijk proberen te vatten in taal maar waarin die specifieke taal tegelijkertijd beperkt om andere werkelijkheden toe te kunnen voegen (omdat het niet past in de taal die gebruikt wordt). Je zou het kunnen vergelijken met onze manier van waarnemen: we nemen sneller waar wat we al weten, herkennen en eerder hebben gezien. Zo zou je ook gemakkelijk in een soort denkgroef⁴ terecht kunnen komen, waardoor je niet meer openstaat voor andersoortige perspectieven of je eigen onderliggende processen.

Een mogelijk gevolg van verdubbeling is *uitsluiting*, aldus Wierdsma. Wie niet spreekt in de gangbare taal is niet geloofwaardig en mag niet mee doen aan de betekenisgeving van die werkelijkheid.

Fricker (in Schippers, 2021) heeft de rol van macht onderzocht in het nadenken over de vraag 'welke kennis telt' en ze spreekt ook wel van epistemologisch onrecht. Ze onderscheidt twee vormen die overeenkomen met de mechanismen van Wierdsma. Fricker heeft het over *hermeneutical injustice*, waarbij er een gebrek is aan kennis en/of taal om een ervaring of verschijnsel uit te drukken. Iemand is niet verstaanbaar en spreekt letterlijk of spreekwoordelijk een andere taal dan de gangbare. Daarnaast heeft Fricker het over *testimonial injustice*, waarin ze denkt vanuit sociale macht in relaties (persoonlijk en/of institutioneel). Vanuit deze vorm wordt de kennis van mensen miskend omdat ze door hun positie of door vooroordelen die spelen niet als geloofwaardig worden gezien.

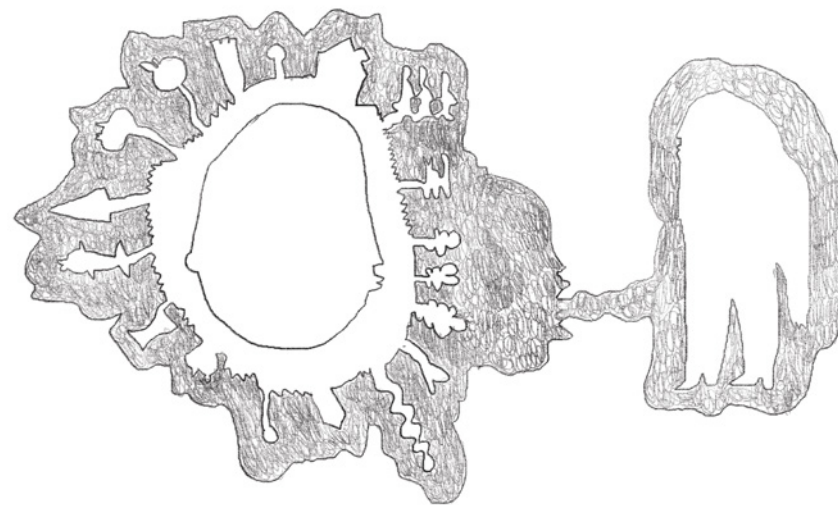
⁴ Ik ontleen het concept (denk)groef aan Guus Timmerman, die nadenkt over het toekomen in zo'n denkgroef en hoe (presentie)taal van betekenis kan zijn om juist weer uit een denkgroef te komen.

Wierdsma (1999) beschrijft daarnaast een derde mechanisme dat kan zorgen voor weerhouden van het innemen van de plek der moeite: *disciplineren*. Een mens wil erbij horen en zal zich gaan formeren aan de bestaande orde en het denken en spreken in die orde.

Die orde zouden we kunnen zien als een relationele orde. Een orde tussen jou en mij of jou en een groep. Dat maakt de plek der moeite een ruimte waar de complexiteit van relaties en bijvoorbeeld de rol van macht zichtbaar zou kunnen worden⁵.

Ervaringskennis als dubbele drager

Je zou kunnen zeggen dat ervaringskennis van nature de plek der moeite inneemt, omdat mensen met ervaringskennis op een bepaald gebied veelal in een andere wereld terechtkomen (fysiek of spreekwoordelijk). Ervaringskennis is dus van waarde in het kritisch reflecteren op bestaande ordes: hoe we met elkaar samenleven, hoe we over en met elkaar praten, voor elkaar zorgen en ons zorgsysteem regelen. Tegelijkertijd zouden we ervaringskennis ook als een dubbele drager kunnen zien. Het is vaak juist die kennis die niet als kennis wordt gezien omdat de plek der moeite dikwijls liever wordt vermeden. Ervaringskennis draagt de plek der moeite, maar evengoed de uitsluitingsmechanismen, die gepaard gaan met het onvoldoende opzoeken van de plek der moeite in onze samenleving. We zouden kunnen zeggen: ervaringskennis is de plek der moeite die niet voldoende plek krijgt.

⁵ Op het platform De Nieuwe Wereld TV gaat Jelle van Baardewijk in gesprek met Harry Kunneman over professionaliteit. In deze aflevering vertelt Kunneman onder meer over relaties en macht.

De paradox die ervaringskennis met zich meedraagt is ook terug te zien in de praktijk. Keuzenkamp (2022) tekent in een beschouwing over de positionering van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid de vragen op die in het veld naar voren komen:

Waarom zijn we in vergelijking met vijf of tien jaar geleden nog nauwelijks opgeschoten met conclusies over de waarde van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid? Waarom zijn de gedachten erover niet concreet, waarom is het bij wijze van spreken nog steeds niet een onderdeel van de systeemwereld?

De stuurgroep KAMZO (Kennissalliantie Maatschappelijke Zorg en Ondersteuning) heeft knelpunten verzameld vanuit het sociaal domein als het gaat om ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid: er is sprake van een gebrek aan erkenning vanuit de gevestigde orde, een vrijblijvend karakter van de inzet van ervaringsdeskundigen en het achterblijven van juiste financiering (Keuzenkamp, 2022).

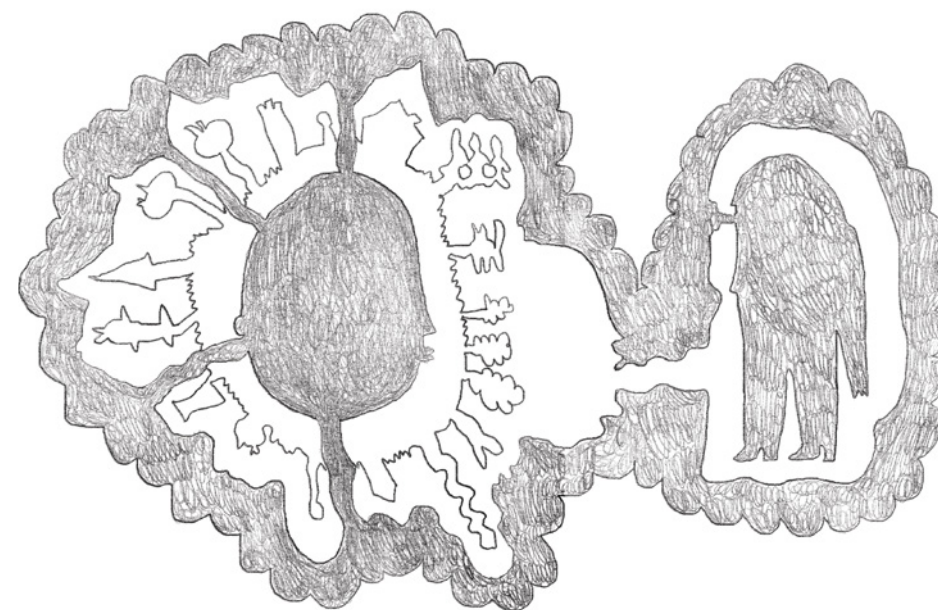
In een onderzoek van Ponzoni et al. (2020) worden een aantal van die beperkende mechanismen treffend uitgelicht. Ze spreken bijvoorbeeld over een *view from nowhere*. De overtuiging die bij beleidsmakers en wetenschappers aanwezig is dat een deskundige met een bepaalde afstand tot het onderwerp objectievere en meer waardevolle kennis draagt dan de deskundige met een (in dit geval) vluchtelingenachtergrond. De kennis van de laatste wordt sneller gereduceerd tot enkel een persoonlijk verhaal.

Andere beperkende mechanismen die in dit onderzoek naar voren komen zijn *tokenism*, waarmee wordt bedoeld dat ervaringskennis vooral een symbolische waarde heeft: er is naar geluisterd, er was iemand aanwezig die het aan den lijve heeft meegemaakt: check. Vervolgens is er echter geen sprake van beïnvloeding vanuit deze stem in beleidsvormingsprocessen. Een ander mechanisme dat Ponzoni et al. (2020) beschrijven is *co-option*, waar ervaringskennis enkel wordt benut op basis van de eigen denkkaders en beleidsagenda zonder dat er aan de voorkant gestuurd en/of gevaren wordt op ervaringskennis.

Een laatste voorbeeld dat ik uit dit onderzoek wil aanhalen is het zogenoemde *achterstandsdenken*, waarbij er een overwicht wordt ervaren van gevestigde Nederlandse organisaties en onderzoeksinstituten in het prioriteren en agenderen van (onderzoeks)thema's. Voornamelijk gebaseerd op dat wat cultureel afwijkend is in plaats van dat wat vanuit het perspectief van ervaringskennis daadwerkelijk bijdraagt aan integratie. Ponzoni et al. (2020) pleiten in hun onderzoek voor het creëren van *gewaagde ruimtes* om te komen tot het zinvol omgaan met ervaringskennis in besluitvormingsprocessen. Ze vullen deze gewaagde ruimte relationeel in: voor de mensen die de zogenaamde bestaande orde vertegenwoordigen is een ontvankelijkheid nodig om de eigen positie te onderzoeken en nieuwe perspectieven te ontvangen. Mensen die vanuit ervaringskennis willen bijdragen aan besluitvormingsprocessen moeten zich veilig genoeg voelen om te kunnen reflecteren op die bestaande orde. Je zou kunnen zeggen dat er gezamenlijk afgereisd dient te worden naar plekken der moeite: "In andere woorden gaat het om ruimtes waar genoeg veiligheid, vertraging en vertrouwen is om wrijving toe te staan en waarin ongemak als productief geldt." (Ponzoni et al., 2020, p. 25).

Keinemans en Ročak signaleren bovenstaande mechanismen ook en maken hierin expliciet onderscheid tussen de kennis en perspectieven die worden beluisterd in besluitvormingsprocessen en vanuit welke belangen daadwerkelijk besluiten worden gemaakt. Het luisteren naar de verhalen van mensen met doorleefde ervaringen betekent nog niet dat hun belangen ook vertegenwoordigd worden in besluitvormingsprocessen. Hun kritisch onderscheid tussen kennis en belangen heeft geleid tot het denken over *community organizing* en *agonistische ruimte*⁶. Hier ga ik nu niet verder op in, maar de relevantie voor deze laag van ervaringskennis lijkt me groot.

Laag 3: Ervaringskennis als ruimte-maker voor relaties

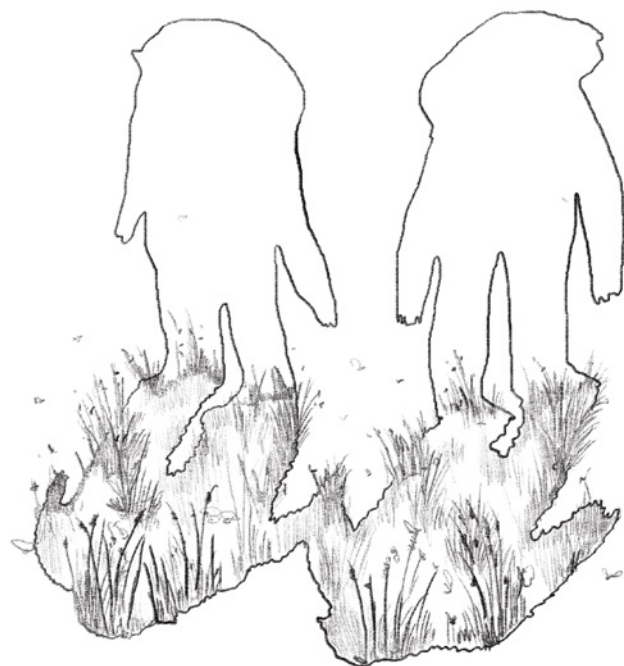

De derde laag is wellicht minder in woorden te vinden of vast te leggen en tegelijkertijd denk ik dat deze laag juist meespeelt in dat wat ervaringsdeskundigen in de praktijk doen, beogen en tweebrengen. Deze laag gaat over de waarde van ervaringskennis in het verbinden vanuit menselijkheid: ervaringskennis als ruimte-maker voor relaties. Dirk de Wachter (in RINO Groep, 2023) duidt dit: "Ik denk dat in gedeelde kwetsbaarheid de grootste verbinding ontstaat. Ware liefde bestaat erin om niet weg te lopen van de lastigheid."

⁶ Keinemans en Ročak hebben onlangs een kennisclip opgenomen over agonisme, deze is hier te vinden: Zuyd Default - Kennisclip Agonisme (mediasite.com). In onderstaand artikel leggen ze meer uit over *burgerinspraak en community organizing*: "Bij burgerinspraak moet je ruimte laten voor écht conflict" - ScienceGuide.

De Wachter, psychiater en hoogleraar, heeft het over het doorvoelen en delen van ons eigen geploeter, in een samenleving die zeer gericht is op het nastreven van geluk. Met de achterliggende gedachte van een maakbare mens, die het leven zelf in de hand heeft en het fantastisch kan maken. Misschien praten we ook wel makkelijker over dingen die we in de hand hebben en die in dit mensbeeld passen dan over dingen waar we bijvoorbeeld echt bang voor zijn, die keer op keer maar weer misgaan of waar we veel verdriet bij voelen. Een betekenisvol leven zit volgens de Wachter echter juist in het delen van ervaringen met elkaar, ook de mindere. Het luisteren, aanwezig kunnen zijn in het niet-oplossen voor de ander en troost bieden. Geluk gaat voor de Wachter over de verbinding met elkaar en het van betekenis kunnen zijn voor een ander (RINO Groep, 2023).

Kunneman (2012) lijkt dezelfde beweging in de samenleving te schetsen: die van het systematisch weg-organiseren van onze eigen moerassigheid, kwetsbaarheden ofwel onze niet-maakbare (toekomstige) ontmoetingen met het soms grillige leven. Beide spreken over de waarde van het blijven zien en delen van onze moerassige ervaringen met het leven: in die ruimte ontstaat contact en betekenisvolle verbinding tussen mensen. We zouden vanuit deze laag ervaringskennis kunnen zien als een ruimte-maker voor die menselijke verbinding met elkaar en het leven zoals het is.

Het woord 'ruimte' wordt vaker gebruikt als het gaat om ervaringskennis. Zo wordt er in het Beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid gesproken over het maken van ruimte voor ervaringen en ervaringskennis van de zorgontvanger. Ruimte maken gaat over het zoeken naar de persoonlijke ervaringen en betekenisverlening van de ander, waarbij andere betekenisvormers (wetenschappelijke en professionele kennis, oplossingen of adviezen) soms op afstand gehouden moeten worden (of wellicht gaat dit meer vanzelf als je werkt als ervaringsdeskundige?) (Van Erp et al., 2022).

Weerman (2016) heeft het over ademruimte:

Ervaringskennis geeft ademruimte (en heilzame creatieve chaos) aan het systeem van richtlijnen en standaardisering in het onderwijs en de zorg. Het maakt het onderwijs levensechter en brengt meer gelijkwaardigheid in de zorg: we delen met elkaar de facts of life (p. 318).

Ook spreekt Weerman (2016) in haar dissertatie van een verzachtende werking: ervaringskennis kan de objectivering, waar mensen die zorg ontvangen of willen ontvangen aan onderhevig zijn, verzachten. Die objectivering (nadenken over iemand vanuit wetenschappelijke en/of professionele kaders bijvoorbeeld) reduceert namelijk en maakt dat iemand niet meer gezien wordt als volwaardig mens. Als een mens in een niet-te-ontlopen moerassige wereld, die hoe dan ook te maken gaat krijgen met existentiële grenssituaties (zoals ziekte, overlijden, contro-leverlies, eenzaamheid..).

In haar dissertatie haalt ze onderstaand voorbeeld aan waarin deze verbinding van mens tot mens naar voren komt:

Verslaafden zijn bekend met een reductie van zichzelf als persoon: hun lichaam gedraagt zich als een object waarover zij nog weinig controle hebben, en het stigma zorgt voor verdergaande reductie. Ervaringskennis biedt tegengewicht tegen objectiverende werkwijzen. Ervaringsdeskundige begeleiders laten zichzelf sterker als persoon zien dan gangbaar is in zorg en welzijn, zij gaan een persoonlijker contact aan (p. 317).

In zelfhulpgroepen is er in die zin ook sprake van het tegengaan van objectivering, omdat het niet gaat om het analyseren van iemands ervaringen, adviezen geven en/of interveniëren: je mag er gewoon zijn (Weerman 2016).

Karbouniaris (2023) heeft onlangs haar onderzoek afgerond waarin ze op zoek is gegaan naar de betekenis van ervaringskennis van professionals werkzaam in de geestelijke gezondheidszorg. In haar onderzoek licht de waarde als het gaat om verbinding ook op:

Evaringskennis manifesteert zich in een compassievolle cliënt-professional relatie. Cliënten waardeerden en benadrukten de relevantie van een gelijkwaardige relatie, waarin persoonlijke onthullingen ten aanzien van ontregeling en veerkracht van de professional een plek kregen. Daarop volgend stimuleerde dit het herstelproces van cliënten, tot op een existentieel niveau, en door het hervinden van hoop (p.169).

Goed om te benoemen dat uit haar onderzoek ook het belang van relationele ethiek naar voren komt. Het werken met ervaringskennis vraagt om een voortdurende reflectie op hoe er op een goede manier aangesloten en afgestemd kan worden vanuit de relatie met de ander. De presentietheorie maakt in dit verband een onderscheid tussen *leedfeit* en *lijden*. Aandacht voor het leedfeit gaat over aandacht voor de problemen zoals die vooral vanaf de buitenkant worden gezien en gekaderd. Een verslaving, een psychose, armoedeproblematiek of een lage sociaaleconomische status. Aandacht voor lijden gaat over hoe een leedfeit door iemand wordt ervaren, van binnenuit. Het niet meer naar buiten durven omdat je je schaamt voor wat je tijdens een psychose hebt gezegd tegen de burens. De voortdurende stress dat je kinderen niet dezelfde lunch als andere kinderen meekrijgen naar school. Ruimte maken voor deze ervaringskennis en er kennis van nemen gaat volgens de presentietheorie over goede zorg maar is ons inziens ook voor onderzoekers relevant. Grote vraagstukken van het samenleven moeten we niet alleen te lijf gaan met modus 1 en 2 kennis, maar vragen ook een besef van wat erin op het spel staat voor ons(!) mensen.

Als het gaat om het betrekken van ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid in onderzoek dan wordt er steeds meer belang gehecht aan participatief (actie)onderzoek, participatie van bijvoorbeeld jongeren in het gehele onderzoeksproces, gemixte onderzoeksteams, relationeel te werk gaan, elkaar eerst echt leren kennen en werken vanuit gelijkwaardigheid. Juist in dit proces van samen onderzoek doen kan veel geleerd worden over gelijkwaardigheid, verbinding en wat het vraagt om bijvoorbeeld relationeel te werk te gaan. Ervaringskennis (in de zin van dat wat wordt ervaren in onderzoekspraktijken zelf, door alle betrokkenen) maakt ook ruimte om te vertragen, om het eigen geploeter in relaties verder te onderzoeken en van heel dichtbij na te denken over wat het dan betekent om iets gelijkwaardig te (willen) doen. Het onderzoeksproces kan deel zijn van het onderzoek en de kennis die voortkomt uit het onderzoek. Want ook in onderzoekspraktijken waar het streven is om vanuit horizontale relaties samen te werken, kan er sprake zijn van *disempowerment* en ervaren ongelijkheid. Hier zou meer aandacht voor mogen komen, door het onderzoeken van en reflecteren op ervaringen in onderzoekspraktijken zelf (Van regenmortel & de Witte, 2023; Muntinga et al., 2024). In de presentietheorie is dit relationele denken de kern: om te begrijpen hoe iets zit, of wat het goede is om te doen, is het nodig om vanuit de relatie te denken, jezelf en de ander in de relatie te ontmoeten en vanuit daar meer van elkaar te leren begrijpen.

Kortom: ervaringskennis doet iets met relaties. Het is van waarde in menselijke verbindingen. Deze verbinding is een groot goed in zichzelf als het gaat om een betekenisvol leven. Daarbij kan je ook juist vanuit die relaties begrijpen wat het goede is om te doen voor die ander (en jezelf).

Samenvattend: een eerste laag van ervaringskennis gaat over het zichtbaar worden van rijke beelden van de werkelijkheid. Vanuit het idee dat kennis altijd voortkomt uit situaties waarin mensen in relaties zijn en beïnvloed worden door relaties (laag 1). Daarnaast is ervaringskennis een plek der moeite: een kritisch construct om naar de bestaande orde te kijken, hier op te reflecteren en (al dan niet) te veranderen (laag 2). De laatste laag gaat over ervaringskennis als ruimte-maker voor die relaties, voor menselijke verbinding. Die menselijke verbinding zou je kunnen zien als dat wat ons zin geeft, of veiligheid, of geluk. En die menselijke verbinding zou gezien kunnen worden als een voorwaarde om iets te begrijpen van de ander en daarmee na te denken over wat het goede is om te doen (laag 3). We zouden kunnen nadenken over de wijze waarop de lagen in elkaar overlopen en elkaar beïnvloeden. Of over de lagen die we missen. Dat denkwerk laat ik voor nu liggen.

2. Wat wordt er precies met ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid bedoeld?

Ervaringskennis in al haar verholde betekenissen

De bovenstaande lagen tekenen de waarden op die ervaringskennis draagt, weliswaar niet volledig, maar het is een begin. In het beschrijven van deze lagen zijn de concepten ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid echter niet gedefinieerd en dus niet afgebakend. Bewust: om de brede oriëntatie op te zoeken. Om verder te denken voor het afwegingskader zal ik dit nu wel doen. Want een belangrijke vraag voor onderzoekers is: waar begint ervaringskennis en waar houdt het op? Zit ervaringskennis vast aan de persoon (zonder discursief redeneren) of mag het ook reizen⁷ via een onderzoek of onderzoeker? Wat is ervaringskennis als derde bron precies en hoe verhoudt zich dit tot onderzoekswerk?

Ervaringskennis is een concept waar veel verschillende invullingen achter schuilgaan. Ervaringskennis kan breed worden ingevuld. De Zeeuw (2005) heeft het in een essay over ervaringskennis in onderzoek over ervaringsverwerving: "Mensen zijn een bron van onbeperkte ervaringsvariatie". De Zeeuw gebruikt het beeld van een voetbalmatch. Toeschouwers kunnen doen aan kennisverwerving (verwerving binnen de fysische wereld): ze nemen waar wie er scoort, wie er het meeste aan de bal is, wie er heeft gewonnen, et cetera. De spelers zelf doen aan ervaringsverwerving. Ze trainen, ontwikkelen strategieën en een zogenaamde 'coördinatie taal' om een zo goed mogelijk spel neer te zetten samen. Ervaringsverwerving is iets wat wij als mensen voortdurend doen, in een poging om zo goed mogelijk (samen) te leven (de Zeeuw, 2005). De Zeeuw lijkt ervaringen dus breed op te vatten, evenals Rip (2005), die een onderscheid maakt tussen de persoonlijke ervaring als een soort van *testimony* (die belangrijk is om mee te nemen in het proces van zorgen) en ervaringskennis als in kennis die is ontwikkeld door meerdere ervaringen op een bepaalde manier te systematiseren. Dit zijn niet enkel ervaringen met ontwrichting, maar allerlei ervaringen opgedaan in lokale praktijken. Ervaringskennis vult Rip (2005) niet in als de persoonlijke ervaring met bijvoorbeeld een

ontwrichtende gebeurtenis, maar als de systematiek van het verwerven van ervaringen om tot kennis van bepaalde kwaliteit te komen. Ervaringen zijn dan als het ware een bron ofwel input voor kennisverwerving. Zoals een thuisbakker, die door jarenlang uitproberen nu weet onder welke omstandigheden zijn zuurdesem het beste gedijt. Rip geeft aan dat het niet zo van belang is om wat voor soort ervaring het gaat (van een huisarts die kennis opbouwt vanuit zijn dagelijkse praktijk met huisbezoeken of dagdagelijkse ervaringen van een alleenstaande vader). Het gaat juist om de systematiek erachter en of de kennis op andere tijden en plaatsen ook geldig is.

Ervaringskennis wordt daarnaast ook nauwer opgevat, voornamelijk in literatuur uit de zorg- en welzijnssector. Bij deze nauwe opvatting gaat het expliciet over doorleefde ervaringen met ontwrichting. Borkman (1976) definieert als een van de eerste ervaringskennis als: "Experiential knowledge is truth learned from personal experience with a phenomenon rather than truth acquired by discursive reasoning, observation, or reflection on information provided by others" (in Castro et al., 2018). Ze ziet ervaringskennis als kennis die is ontstaan vanuit een reflectie op persoonlijke ervaringen, inclusief een overtuiging dat dit ook echt kennis is (omdat je tijdens het ervaren deel van het fenomeen bent). Ze maakt een onderscheid tussen *experiential knowledge* en *experiential expertise*. Volgens Borkman ben je een expert als je in staat bent (de competenties en/of vaardigheden hebt) om goed om te gaan met een probleem, vanuit eigen ervaringen. Het tweede concept is dus naar buiten gericht (Borkman, 1976, in Castro et al., 2018).

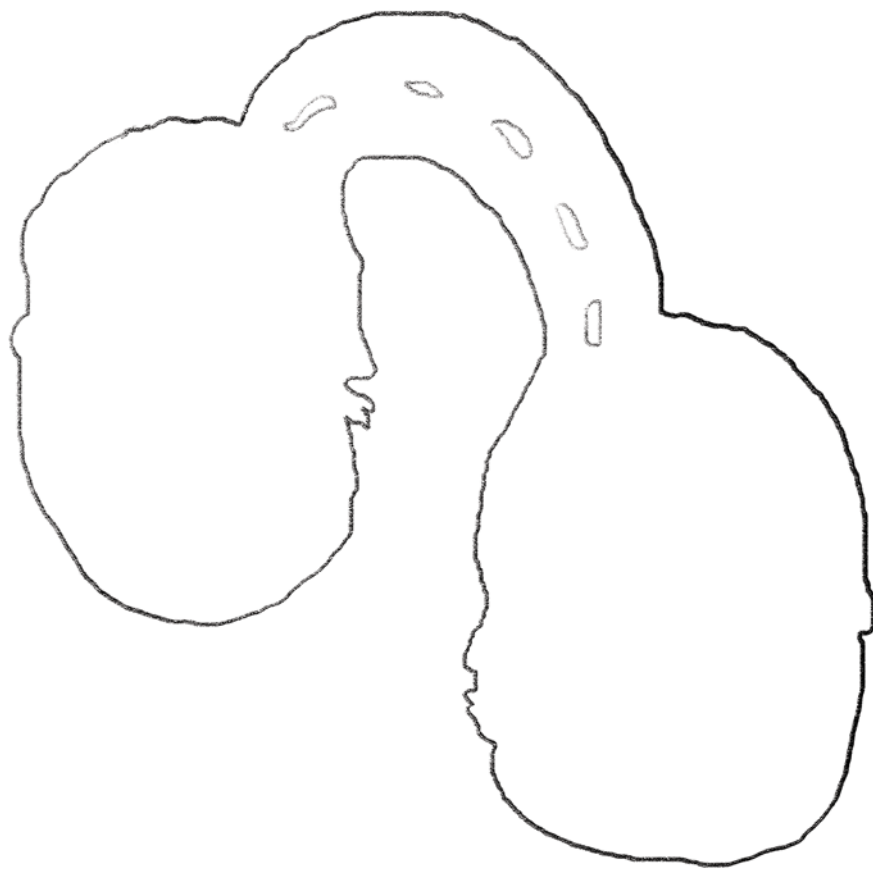
Om te kijken hoe ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid worden ingevuld vanuit deze nauwere opvatting heb ik de keuze gemaakt om het Beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid (Van Erp, 2022) als uitgangspunt te nemen. Hierin is geprobeerd een inclusief profiel van de ervaringsdeskundige te schetsen als het gaat om ervaringsdeskundigheid binnen het gehele brede sociale domein.

Het Beroepscompetentieprofiel maakt een onderscheid tussen individuele ervaringskennis en collectieve ervaringskennis. Individuele ervaringskennis gaat over alles wat je kent en weet vanuit eigen doorleefde ervaringen. Deze kennis zit als het ware aan jezelf vast. Het is in die zin ideografisch: de kennis telt alleen voor jou. De focus ligt bij ervaringen die gaan over het doormaken van ontwrichtende situaties. Geheel in de breedte op te vatten: van moeten leven met een verslaving tot het niet meer kunnen betalen van je boodschappen. Ook is er aandacht voor hoe het is om zorg te ontvangen, hoe het is om cliënt of patiënt te zijn. Of hoe het is om naaste te zijn van iemand die een ontwrichtende situatie ondergaat. Individuele kennis blijft dus een persoonlijk weten dat niet transporteerbaar is (Van Erp, 2022).

Volgens het Beroepscompetentieprofiel kan ervaringskennis wel gaan reizen op het moment dat individuele ervaringskennis wordt verbonden met de ervaringskennis van anderen. Dit heeft als doel om tot beter begrip te komen over je eigen ervaringen, maar ook om van de ervaringskennis een weten te maken dat voor meer mensen als kennis gebruikt kan worden. Nieuwe inzichten kunnen bijvoorbeeld ingezet worden voor innovaties of om te komen tot nieuwe professionele en/of wetenschappelijke kennis (Van Erp, 2022). Om tot een collectief

⁷ Ik ontleen het woord 'reizen' aan Saskia Keuzenkamp en Ed van Hoorn, die het in hun beschouwing over ervaringskennis (2022) gebruiken om na te denken over de verplaatsbaarheid (geïnspireerd op Annemarie Mol) van ervaringskennis.

weten te komen onderstreept Mol (2005) dat het van belang is de ervaringsverhalen niet enkel te verbinden aan de persoon zelf, maar aan de situatie. Ervaringen hoeven niet overeen te komen, aldus Mol, maar vaak resoneren ze en worden er elementen uit het verhaal over en weer herkend. Van Hoorn (in Keuzenkamp & van Hoorn, 2022) spreekt over verdikkingen en repeterende inhoud, die tot stand kunnen komen als mensen ervaringsverhalen met elkaar delen. Hij presenteert een methode (Sleutelscènes) om systematisch tot collectieve ervaringskennis te komen. Keuzenkamp & van Hoorn benadrukken in hun beschouwing dat het bij collectieve ervaringskennis niet gaat om tot geabstraheerde betrouwbare en valide kennis te komen, maar dat het gaat om een dynamisch collectief weten. Collectieve kennis wordt als bruikbaar gezien op het moment dat deze gewaardeerd wordt door de gebruiker van die kennis (2022).

In het profiel wordt er verwezen naar het veelbesproken schema van Timmer. Uit dit schema, weergegeven in figuur 1, blijkt dat er een aantal componenten zijn om tot ervaringskennis te komen, namelijk ervaringen van anderen, analyse en zelfinzicht over de ervaringen en andere bronnen (bijvoorbeeld het verrijken van ervaringskennis door poëzie of meditatie). Er lijkt dus een duidelijk onderscheid te zijn tussen individuele ervaringskennis en de uiteindelijke ervaringskennis die ervaringsdeskundigen bezitten.

figuur 1
Schema ervaringskennis

(Timmer, 2009)

In die zin zit ervaringskennis niet geheel vast aan de persoon zelf, maar is er sprake van discursief redeneren als het gaat om de verbinding met ervaringen van anderen, analyse en reflectie en het combineren van de eigen ervaringen met andere bronnen. Zou vanuit dit schema ervaringskennis gelijkgesteld kunnen worden aan collectieve ervaringskennis? En werkt de ervaringsdeskundige dan per definitie met collectieve ervaringskennis? Of is de collectieve ervaringskennis een bron om de ervaringskennis mede door te laten vormen? Heeft collectieve ervaringskennis in dit schema dan nog een plek nodig?

In ieder geval is de ervaringskennis geen pure substantie uit de persoon zelf. Wel vormen individuele ervaringen in dit model altijd het startpunt voor het komen tot ervaringskennis of deskundigheid. De eigen doorleefde ervaringen liggen daar altijd aan ten grondslag. Dat maakt dat bijvoorbeeld een onderzoeker geen ervaringskennis zou kunnen ontwikkelen op het moment dat deze niet vanuit eigen doorleefde ervaringen is gestart.

In een conceptueel onderzoek naar ervaringskennis en ervaringsdeskundigheid trekken Castro et al. (2018) een soortgelijke conclusie (op basis van overeenstemming over de invulling van ervaringsdeskundigheid uit conceptuele en empirische data): “In conclusion, personal experience, individual and collective experiential knowledge, and a wide range of competences, optionally enhanced by training, seem to be crucial antecedents in both data sets”. Vervolgens wordt uit het schema duidelijk dat ervaringsdeskundigheid ontstaat vanuit het aanleren van vaardigheden op die ervaringskennis. De focus van de ervaringsdeskundige ligt volgens het profiel op het kunnen maken van ruimte voor ervaringskennis. De ervaringsdeskundige kan iemand ondersteunen om eigen ervaringskennis te ontdekken en te ontwikkelen (vinden van een eigen ontwikkelingsproces). Ruimte maken voor ervaringskennis gaat daarnaast ook over ruimte maken in beleid, organisaties en de samenleving breed gezien, om te komen tot humane zorg, rechtvaardige instituties en een zorgzame samenleving (Van Erp, 2022).

Het verschil tussen de brede en de nauwe invulling van ervaringskennis gaat dus niet zozeer over de vraag of er wel of niet sprake mag zijn van discursief redeneren. Want ook bij de nauwe invulling is er sprake van het ontwikkelen van ervaringskennis met behulp van ervaringen van anderen, reflectie en andere bronnen. Een verschil tussen beide zit wel in de soort ervaring. Bij de nauwe opvatting gaat het over een eigen doorleefd weten over ervaringen met ontwrichting en vervreemding als basis. Bij de brede opvatting gaat het over allerlei ervaringen in allerlei praktijken.

Dus beide invullingen van ervaringskennis mogen reizen: de ervaringskennis krijgt betekenis in de buitenwereld en kan worden gezien als kennis. Bij de nauwe invulling is de doorleefde ervaring wel de basis, de kennis zit dus als het ware vast aan het individu die het doorleefd weten van ontwrichtende situaties bij zich draagt.

Andere geluiden

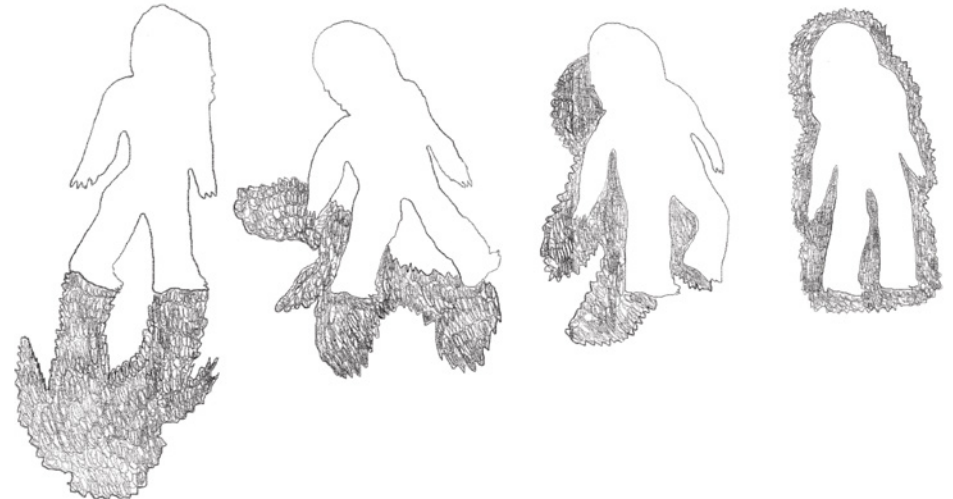
Er zijn ook andere geluiden. Peeters & Westen (2021) hebben onderzoek gedaan naar het inzetten van ervaringskennis van professionals in een GGZ context en maken op basis van dit onderzoek een andere keuze. Ervaringskennis zien ze als kennis van je eigen ervaringen. Jij bent als enige deskundig. Ervaringskennis overstijgt het individu dus niet. De opvatting dat individuele ervaringskennis ervaringskennis wordt door reflectie, inmenging van andere bronnen en ervaringen lijken ze tegen te spreken. Dat zien ze als een vorm van declaratieve kennis, kennis die zich laat uitdrukken in woorden en dus buiten de ervaring van iemand zelf valt. Scholing tot ervaringsdeskundigheid zou het risico met zich mee kunnen brengen dat de ervaring op zichzelf minder erkend wordt als nuttige kennisbron. Het belang van reflectie komt voor hen wel naar voren, maar pas als het gaat om het inzetten van eigen ervaringskennis in de zorg voor een ander. Hoe doe je dit? Wat heb je ervoor nodig om dit te doen terwijl je aansluit en afstemt op de ander?

Overdenkingen

In hoeverre zit ervaringskennis ‘vast’ aan het individu tijdens het reizen?

Mag ervaringskennis ook reizen/gebruikt worden door onderzoekers of bijvoorbeeld professionals? Of is het enkel de basis voor de ervaringsdeskundige die het doorleefde weten heeft?

En mag een onderzoeker wel bringer of verteller zijn van deze ervaringskennis?

3. Hoe kunnen we denken over kwaliteit van ervaringskennis?

Voor dit afwegingskader blijf ik dichtbij de nauwe invulling van ervaringskennis. Het onderzoeksprogramma van het lectoraat Sociale Integratie (en andere onderzoeksprogramma's in het sociaal domein) hebben namelijk al aandacht voor ervaringen in onderzoek. In het lectoraat uit zich dit bijvoorbeeld in het idee van *klein kijken*. Het verder denken vanuit de brede invulling zou ervoor kunnen zorgen dat de nauwe invulling overschaduw wordt of wegvalt.

In ieder geval krijgt ervaringskennis, vanuit de nauwe invulling, een visum om te mogen reizen: om betekenis te hebben in de buitenwereld. Een vraag waar veel over wordt gedacht en geschreven is in hoeverre ervaringskennis, als in kennis die aan de persoon vast zit en toch mag reizen in de buitenwereld, gezien kan worden als kennis. En als het gezien wordt als een gelijkwaardige kennisbron naast wetenschappelijke en professionele kennis, wat is dan de kwaliteit van deze kennis?

In dit hoofdstuk beschrijf ik een aantal zienswijzen op dit vraagstuk, die we als *critical friends* kunnen laten meepraten in de ontwikkeling van dit afwegingskader.

De brede invulling en *klein kijken*

De keuze voor de nauwe invulling betekent dat we de brede invulling even links laten liggen. Deze brede invulling is echter wel heel relevant met oog op het onderzoekswerk van het lectoraat, waar *klein kijken* centraal staat. Dit is een draadje dat we nu niet afwikkelen, maar misschien wel een keer in een vervolgreflectie.

* In het *klein kijken* gaat het om het nauwkeurig leren begrijpen van betekenissen die mensen ergens aan geven, die meervoudig en complex kunnen zijn. Dit vraagt een voortdurende ontvankelijkheid voor betekenissen, taal en ervaringen. Meer weten over klein kijken? Klein kijken in onderzoek (mediasite.com)

A. Is ervaringskennis wel kennis?

Een onnavolgbare binnenwereld

Ervaringskennis benaderen als kennis wordt niet door iedereen onderstreept. Om te beginnen zou Wittgenstein (1980) ervaringskennis als kennis in twijfel trekken. Taal is niet betrouwbaar, omdat het altijd verwijst naar 'iets' en dus indirect is. Reflectie (introspectie) ofwel de betekenisverlening aan ervaringen geeft geen uitsluitsel over hoe we de ervaring daadwerkelijk beleven. De ervaringen moeten namelijk in taal uitgedrukt worden en die taal heeft altijd een normatieve uitgangspositie. Taal is voor iemand altijd op een bepaalde manier geregeld en ingericht:

"Als een leeuw kon spreken, zouden we hem niet kunnen verstaan"⁸, aldus Wittgenstein.

Hij had aandacht voor de verschillen in leefwerelden, die niet te overbruggen zijn door taal (omdat taal verbonden is aan die leefwereld). We hebben dus niet zoiets als een interne vertaalmachine om te kijken of we de ervaring juist hebben vertaald. Je zou kunnen zeggen dat ervaringskennis voortkomt uit een onnavolgbare binnenwereld, die niet te bekritisieren is (Wittgenstein, 1980 in Weerman, 2016).

Een achteraf 'gissen'

Dennet (2013, in Weerman, 2016) trekt ervaringskennis als kennis ook in twijfel. Hij gelooft niet dat er zoiets bestaat als een 'zelf', een eigen 'geest' of 'ziel'. Hij spreekt zelfs over een theater van de geest. Onze hersenen zijn volgens Dennet een soort computersysteem die zich evolutionair gezien uitbreidt met allerlei softwaresystemen. Met behulp van een zogenaamde intentionele houding leren we nadenken over verlangens en overtuigingen van anderen en van onszelf en zo kunnen we als het ware redenen toeschrijven aan gedrag. Er is dus geen eigen geest of eigen persoon van binnen die een verhaal vertelt. Er is enkel een verhaal opgebouwd uit computersystemen in ons brein die ervoor kunnen zorgen dat jij een eigen geest met een eigen verhaal kan bedenken⁹. Misschien zouden we ook kunnen denken aan algoritmes, nu we toch in computersystemen denken. Als je direct of indirect voornamelijk te horen hebt gekregen in je jeugd dat het je eigen schuld is dat je zo'n angsthaas bent en dat je je gewoon niet moet aanstellen, dan zouden deze woorden je algoritme wel eens kunnen beïnvloeden. Zoals je ook alleen nog maar uitgooitentjes te zien krijgt op social media als je daar eens naar gegoogeld hebt.

⁸ In de Podcast Filosofie van 7 januari 2021 spreken de podcastmakers met Jean Paul Van Bende-gem die de strekking van het werk van Wittgenstein in driekwartier zeer begrijpelijk weet uit te leggen.

⁹ Met dank aan de uitleg van Teun Lammers, die ons bewustzijn heeft onderzocht aan de hand van het werk van Dennet en van der Waal: Inleiding (uvt.nl). Ik had zelf de tijd en de moed niet om het werk van Dennet te lezen.

Ervaringen zouden dus niet op basis van eigen betekenisverlening onderzocht kunnen worden. Persoonlijke verhalen zijn voor hem dan ook geen valide kennis. Een mens kan zelf niet beweren wat zich voordoet omdat er geen sprake is van een zelf, enkel van systemen. Het gaat Dennet dus niet om betekenisverlening, maar om meer of mindere mate van begrip over die complexe systemen die aan het werk zijn. Hij geeft als functionalist aan dat je kan kijken naar de mechanismen die aan het werk zijn in die complexe systemen, om meer te begrijpen van de ervaringen.

Verhalen die een eigen leven gaan leiden

Lindsay Prior (2003), socioloog, maakt zich vanuit een medische context zorgen om de positie van *lay knowledge* (lekenkennis) en met name om *lay expertise*. Hij geeft aan dat het kennis is die ervaringsgericht tot stand is gekomen, en juist dat ervaringsgerichte heeft beperkingen. Namelijk: "Dat wat niet ervaren is, is ook niet geweten." Daarmee doelt hij op onderliggende mechanismen en eventuele oorzaken die vanuit lekenkennis niet vanzelfsprekend kritisch onderzocht worden, puur omdat daar vaak een wetenschappelijke en/of professionele blik voor nodig is (bijvoorbeeld het analyseren van epidemiologische gegevens). Dit maakt dat er lekenkennis verspreid kan worden die zich ontwikkelt tot een foutief weten (hij geeft zelf voorbeelden uit een onderzoek over de anti-vaccinatie beweging). Hij onderstreept het belang om goed onderscheid te blijven maken tussen expertise en de patiënt een stem geven en laten participeren in de zorg:

So it is, perhaps, time to recognise the virtues of expertise, and not to confuse issues concerning the use and manipulation of technical knowledge (the realm of expertise) with the worthy political aim of ensuring participation and consultation of the lay public in all matters to do with medicine (Prior, 2003, p.54).

Prior lijkt lekenkennis voornamelijk te waarderen vanuit laag 2 die in het eerste hoofdstuk werd beschreven: de ervaringen van patiënten zien en laten meedingen in het nadenken over wat goede medische zorg in concrete situaties betekent voor de patiënt. Hij lijkt daarentegen te waarschuwen voor lekenkennis gewaardeerd vanuit laag 1 (ervaringskennis als bron van kennis), voornamelijk als deze kennis zomaar wordt overgenomen in andere situaties en als het ware een eigen leven gaat leiden.

De bovenstaande twijfels gaan over de vraag of het juist is om ervaringskennis te zien als kennis. Deze twijfels gaan voornamelijk over de reis die ervaringskennis aflegt van onze binnenwereld naar de buitenwereld. (1) Is die reis überhaupt wel echt? Hebben we wel een bewustzijn of zijn we een soort computersysteem waar deze ervaringen in bewegen? (2) Zou de reis navolgbaar kunnen zijn aangezien we nooit kunnen ontdekken of taal de juiste uitdrukking geeft aan onze ervaringen? En (3) is die reis wel volledig, of zijn er ook dingen die niet worden ervaren en daarom niet worden geweten? Worden er daardoor niet verkeerde conclusies getrokken uit die ervaringskennis? Dit zouden redenen zijn om ervaringskennis niet te zien als kennis.

De vraag die hier blijft liggen naar mijn inziens is deze: wat maakt dat ervaringskennis navolgbaar en geldig zou moeten zijn? Onderwerpen we daarmee niet alsnog de kennismodus waarin existentiële kwesties op het spel staan, aan criteria en procedures die daarbij niet passend zijn, namelijk de discursieve taal van de wetenschap? Deze vragen laat ik aan de lezer om te beantwoorden. Maar de twijfels over de bestemming die ervaringskennis krijgt toebedeeld neem ik mee. Is ervaringskennis wel kennis die als een soort pakketje¹⁰ overal afgeleverd en gebruikt kan worden? Of gaat het om een andersoortige situationele kennis, zoals terugkomt in laag 1?

B. Meerstemmigheid in het geding?

Naast de twijfels over de kwaliteit van ervaringskennis zijn er ook vragen te formuleren die gaan over ervaringskennis en meerstemmigheid.

Wiens ervaringskennis telt?

Boardman (2013) heeft in haar onderzoek naar ervaringskennis over de spierziekte spinale musculaire atrofie (in het kader van besluitvormingsprocessen bij prenatale testen en screenings) aandacht voor zogenaamde *competing claims* als het gaat om ervaringskennis. Boardman gaat uit van een onderscheid tussen *embodied knowledge* en *empathetic knowledge* (Abel and Browner, 1998 in Boardman, 2013). Volgens dit onderscheid kan ervaringskennis zich op verschillende wijzen ontwikkelen. Allereerst via eigen doorleefde ervaringen (bijvoorbeeld het ervaren van een zwangerschap), zij duiden dit als *embodied knowledge*. Daarnaast zou ervaringskennis zich ontwikkelen door een langdurige associatie met de persoon waar je intensief voor zorgt of mee leeft: *empathetic knowledge*. Bijvoorbeeld ouders die dagelijks de zorg dragen voor hun kind met een meervoudige beperking. In haar onderzoek komt naar voren dat er systematisch sprake is van *competing claims* binnen families als het gaat om de vraag welke ervaringskennis meetelt in het nadenken over keuzes. 'Een broer van' heeft bijvoorbeeld andere ervaringskennis dan de degene die de beperking zelf doorleeft. Boardman stelt vanuit haar onderzoek dat mensen een hiërarchie hanteren als het gaat om het gebruiken van ervaringskennis in besluitvormingsprocessen. De ervaringskennis van degene die de beperking aan den lijve ondergaat wordt bijvoorbeeld als belangrijker gezien dan de ervaringskennis van een naaste die zorgt voor iemand met de beperking.

Een vraag die dit onderscheid oproept is of deze tweede vorm van ervaringskennis, *empathetic knowledge*, ook gezien mag worden als ervaringskennis? En welke ervaringskennis dan telt binnen een gezin en wie dat zou mogen bepalen? Deze zogenaamde *competing claims* ziet Boardman ook als een moeilijk punt van ervaringskennis op het moment dat ervaringskennis gaat reizen en betekenis krijgt of wordt gebruikt als kennis voor een groter publiek. Hoe wordt

¹⁰ Ik ontleen het woord 'pakketje kennis' aan Guus Timmerman die in "We weten meer dan we kunnen vertellen" ingaat op de betekenis van mystieke kennis: We weten meer dan we kunnen vertellen | Theologie.nl

er dan met deze meerstemmigheid omgegaan? Blume (2016) concludeert hierover dat het niet mogelijk is om deze verschillende of botsende perspectieven objectief te analyseren of een keuze te maken voor een perspectief boven het andere.

Een gebrek aan externe autoriteit

In het verlengde van de vraag wiens perspectief telt, constateert Blume (2016) dat er bij ervaringskennis een gebrek is aan een soort externe autoriteit, die wetenschappelijke en professionele kennis wel heeft. Dit betekent dat er andere mechanismen spelen die maken of iemand ervaringskennis ziet als kennis. Hij schrijft: "People will see the experience of another as relevant for them insofar as they can – and are willing to – identify with that other individual" (Blume, 2016, p. 96). Dit betekent dat sommige ervaringskennis genegeerd wordt. Je zou kunnen zeggen dat de kwaliteit van ervaringskennis wordt bepaald door de mate waarin iemand zich kan en wil identificeren met de persoon die deze ervaringskennis uitdraagt. Voor Blume is het nodig om aandacht te hebben voor de vraag welke vormen van ervaring juist wel de status van kennis krijgen, en welke niet. En welke mechanismen hierin een rol spelen. Daarbij stelt Blume dat er andere inmengingen van autoriteit zijn die bepalen of iets wel of niet ervaringskennis is: "Whose experiences achieve the status of 'experiential knowledge'? Compatibility with professional opinion is one source of constraint. Compatibility with the market orientation of a consumer society is another" (Blume, 2016, p. 101).

De twijfels die Blume beschrijft zouden we kunnen verbinden aan laag 2, waarin ik problematiseer dat ervaringskennis een dubbele drager is: ervaringskennis maakt ruimte voor het perspectief van hoe iets wordt ervaren en wat dat betekent (in dit geval) voor goede medische zorg, maar is ook juist kwetsbaar voor mechanismen die maken dat de kennis niet gewaardeerd wordt als kennis.

Meerstemmigheid in het groot

Blume (2016) constateert dat er in zijn bestudeerde literatuur weinig sensitiviteit is voor de rol die verschillende determinanten spelen in de ervaringen die ze opdoen. Zijn vraag is of er, in het bundelen en gebruiken van gemeenschappelijke elementen uit ervaringen van patiënten met een bepaalde diagnose of beperking, voldoende rekening wordt gehouden met andersoortige determinanten. Zoals leeftijd, etniciteit of sociaaleconomische status. Ervaringen over het leven met een beperking kunnen heel anders zijn voor iemand met veel financiële middelen of een groot sociaal netwerk dan voor iemand die niet kan rondkomen of weinig mensen heeft om op terug te vallen. Daarbij worden ervaringen van mensen met een hogere sociaaleconomische status om verschillende redenen sneller gezien als valide en bruikbaar (door het beter kunnen articuleren in herkenbare taal bijvoorbeeld). Met als gevolg dat bepaalde stemmen niet gehoord worden en dat ervaringskennis vervolgens ook niet te gebruiken is (adviezen bijvoorbeeld) of niet resoneert met mensen die in heel andere omstandigheden leven. Wie participeert bijvoorbeeld wel aan een onderzoek en wie niet? Er zijn mensen die daar misschien helemaal geen ruimte voor hebben, omdat ze als alleenstaande ouder fulltime moet werken en letterlijk geen tijd hebben of omdat ze bezet worden door een grote hoeveelheid stress wat maakt dat participeren aan een onderzoek niet haalbaar is.

De bovenstaande vraagstukken lijken te gaan over meerstemmigheid van ervaringskennis. Welke ervaringskennis wordt wel gezien als kennis en welke niet? Welke mechanismen zijn daarbij aan het werk op een meer individueel of gezinsniveau, maar ook in een bredere maatschappelijke context? Als we terugrijpen op de nauwe invulling van ervaringskennis, waar ervaringskennis tot stand komt vanuit individuele ervaringen met inmenging van andere bronnen, andere ervaringen en reflectie, dan kunnen we de vraag stellen om wat voor andere bronnen en andere ervaringskennis het dan precies gaat. In hoeverre wordt de *empathetic knowledge* van familieleden of zorgprofessionals meegenomen in de reflecties? In andere woorden, is die reflectie relationeel ingebed? En is dat nodig? Of mogen er verschillende soorten (collectieve) ervaringskennis naast elkaar bestaan?

Misschien leert bovenstaande ons dat de twijfels niet zozeer over de meerstemmigheid zelf gaan, omdat meerstemmigheid als inherent gezien zou kunnen worden aan ervaringskennis. De vraag die blijft staan is op welke manier meerstemmigheid aandacht krijgt en eventueel gereguleerd zou moeten worden?

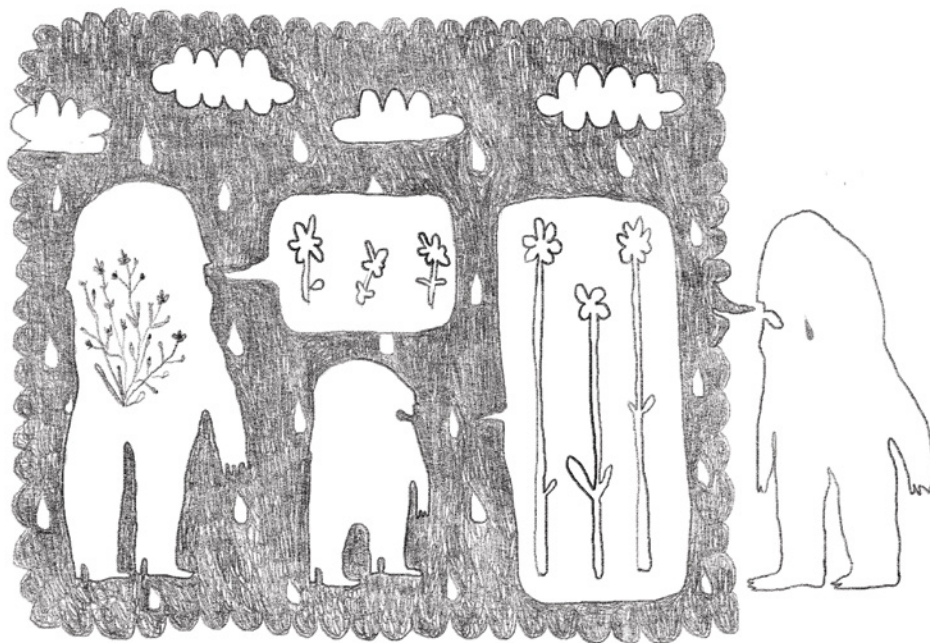
C Kunstmatige toevoegingen in ervaringskennis

Een mengtaaltje

Pols (2014, in Blume, 2016) spreekt van *patient knowledge* in plaats van *experiential knowledge*. Ze ziet het als een soort praktische kennis: een mengeling van medische en/of professionele kennis met ruwe eigen ervaringen, gericht op hoe ergens mee om te gaan. De vraag die zij stelt is hoe zuiver ervaringskennis is en hoe de medische kennis zich tot de eigen ervaringen verhouden en tot uiting komen in die ervaringskennis. Caron-Flinterman et al., 2005 (in Blume, 2016) hebben het over *proto-professionalization*. Een proces waarbij het nodig is voor de persoon met ervaringskennis om ook de taal van de medische/professionele kennis te spreken als voorwaarde om mee te dingen. Met als gevolg dat er een verschraving plaatsvindt van de pure ervaringskennis (als deze al bestaat). Vosman (2018) schetst het als ingeslikt beleid, waarbij er een verschraving plaatsvindt van de taal van het dagelijkse geleefde leven zelf. Zogenaemde *plastic taal*¹¹ krijgt steeds meer de overhand in het spreken van de burger. Meijer (2022) noemt het instrumentele taal en schrijft dat bijvoorbeeld politici taal gebruiken als middel om een doel te bereiken. Ze waarschuwt voor deze instrumentele taal: "... wanneer taal alleen een vehikel is om boodschappen in een volk te gieten, stemmen te werven of anderen van je gelijk te overtuigen verlies je meer dan franje, je verliest de mogelijkheid om als samenleving betekenis te geven aan wat er gebeurt" (p.53). Marsman¹² spreekt over een verhullende taal en is bang dat op deze manier de taal van ons wordt ontnomen, die we juist nodig hebben om houvast te hebben of krijgen op onze geleefde realiteit.

11 Het concept plastic taal komt van Gronemeyer, R. (2017). Inklusion. In Gronemeyer, R. & Jurk, C. (Eds.), *Entprofessionalisieren wir uns: Eind kritisches Wörterbuch über die Sprache in Pflege und sozialer Arbeit* (pp. 109-116). Germany: Bielefeld.

12 Lieke Marsman spreekt hierover in Zomergasten (2022): Lieke Marsman - Zomergasten - VPRO

Dat wat ervaringskennis een visum geeft om te reizen: reflectie

Dat brengt ons tot de (voor nu) laatste kritische vraag: ervaringskennis kan je ontwikkelen via individuele ervaringen en een reflectie daarop. Maar om wat voor reflectie gaat het precies? En wie bepaalt waar die reflectie aan moet voldoen? Zou die reflectie niet ook kunnen zorgen voor een verschraving van de ervaringskennis omdat er misschien sprake is van een mengtaaltje of instrumentele taal?

Is de wijze van reflecteren neutraal of zijn er invloeden vanuit bijvoorbeeld de psychologie of de herstelbeweging? Doet de ervaringskennis na de reflectie nog wel helemaal recht aan de geleefde realiteit? En is dat nodig? Brengt het een risico met zich mee door de reis van ervaringskennis te verlengen of te vertragen? Te verdiepen of te voorzien of ontdoen van normatieve kaders door middel van reflectie?

Naast deze vragen zouden we kunnen nadenken over mensen die niet in staat zijn om op een talige manier te reflecteren. Zoals iemand met een ernstig meervoudige beperking, die afhankelijk is van anderen om diens lichaamstaal voortdurend te leren begrijpen. Of mensen waarvan verwacht wordt dat ze zich uiten of reflecteren in een andere taal dan hun moedertaal. En daarom moeten zoeken naar woorden die eigenlijk net niet passen. Of aspecten achterwege laten omdat ze niet goed uit te drukken zijn in die taal (of omdat er voor bepaalde ervaringen of verschijnselen simpelweg geen woorden zijn) (Meijer, 2022).

Meijer (2022) wijst ons daarnaast op het onvermogen van onze taal om te erkennen dat er ook andersoortige talen of manieren van communiceren bestaan, zoals die van dieren, planten of schimmels bijvoorbeeld. Misschien wel juist in een tijd waar er veel gebeurt in en met het klimaat zouden we ons kunnen afvragen of onze vormen van reflectie om te komen tot ervaringskennis toereikend zijn om alle ervaringen of bestaansvormen een stem te geven.

Samenvattend: Het nadenken vanuit tegengeluiden en twijfels heeft geholpen om drie centrale thema's op te lichten die ons wellicht verder kunnen helpen in het denken over het afwegingskader. Dit zijn (1) twijfels over de geldigheid van ervaringskennis, (2) het risico op verlies van meerstemmigheid en (3) het gevaar van taal.

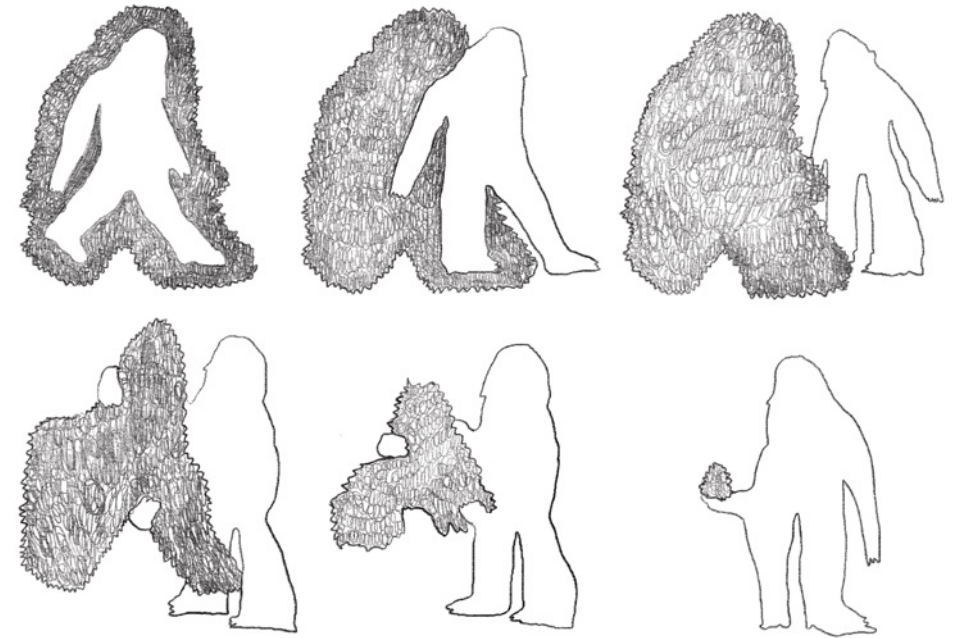
4. Wat betekent dit voor het afwegingskader?

In dit laatste hoofdstuk schets ik drie voorstellingen over ervaringskennis waarin ik bovengaand denkwerk meeneem. De voorstellingen kunnen gezien worden als stellingen: als gespreksonderwerp, gedachteoefening of om vanuit de eigen (onderzoeks)praktijken de voorstelling betekenis te geven en (kritisch) te bezien. Misschien ontstaan er zo tegenvoorstellingen of andersoortig denken die helpend kunnen zijn voor de vraag hoe zinvol om te gaan met ervaringskennis in onderzoek.

De voorstellingen zijn geen nieuwe invullingen of definities van ervaringskennis of een afbakening van wat het wel of niet zou zijn. Ze zijn bedoeld om (samen) denkbewegingen te maken als het gaat om ervaringskennis en de betekenis daarvan in eigen (onderzoeks)praktijken.

Voorstelling 1: Ervaringskennis als belichaamde praktijk

In het vorige hoofdstuk komen er twijfels over de kwaliteit van ervaringskennis naar voren. Deze gaan voornamelijk over de geldigheid en navolgbaarheid van de kennis. Zijn de ervaringen wel 'waar'? Is de reis die de ervaringen maken van je binnenwereld naar de buitenwereld wel navolgbaar? De vraag die hier aan vooraf zou kunnen gaan is of we wel vanuit een wetenschappelijke kennismodus, waarin geldigheid en navolgbaarheid belangrijke criteria zijn, naar de kwaliteit van ervaringskennis moeten kijken. Heeft ervaringskennis dezelfde bestemming zoals we die kennen van wetenschappelijke of professionele kennis? Duidelijk omljnd en netjes verpakt in pakketjes die zo op een andere bestemming uitgepakt en gebruikt kunnen worden? In deze eerste voorstelling nodig ik je uit om ervaringskennis niet te zien als een pakketje woorden, gestolde verhalen of visies, maar als een belichaamde praktijk. Geïnspireerd op Weerman (2016), die het verwoordt als: "Ervaringskennis is geen kwestie van het 'downloaden' van taciete of belichaamde kennis op een externe harde schijf, maar van blijvend met elkaar in gesprek gaan over datgene wat als betekenisvol wordt ervaren (p.96)."

"Ervaringskennis is het aan elkaar demonstreren van een hold upon the world en hierover met elkaar kunnen praten" (Weerman, 2016, p.96).

Zinvol omgaan met ervaringskennis of ervaringskennis zien als derde kennisbron zou dan kunnen gaan over ruimte maken voor een praktijk waarin de ervaren moerassigheid van het leven gehoord en gezien mag worden, verteld mag worden en gedeeld kan worden in belichaamde praktijken tussen jou en mij.

... ervaringskennis verwerkelijkt een wereld waarop het tevens is gefundeerd. Ervaringskennis is geen theorie, geen procedure of richtlijn, maar een bepaalde praktijk waarin ruimte ontstaat om een wereld opnieuw te bezien, die hierdoor wordt verrijkt en waarin nieuwe 'knooppunten van betrekkingen' kunnen worden aangegaan (p.580) (Weerman, 2016, p.95).

Wat vraagt dat? Ervaringskennis zien als een praktijk in onderzoek? Hoe maak je ruimte voor die praktijk? En tussen wie kan die praktijk plaatsvinden?

Voorstelling 2: Kennis als een relationele kluwen

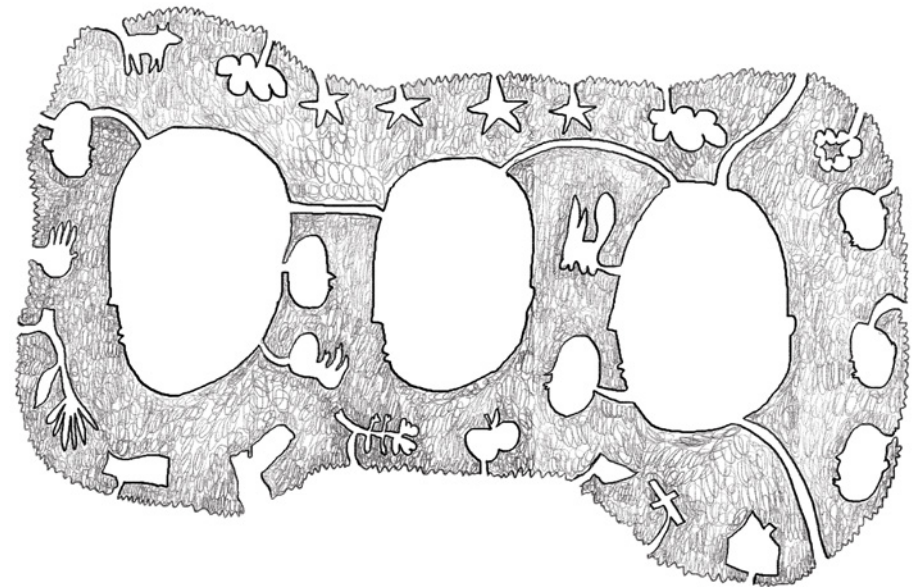
Vanuit bovenstaande analyse komt naar voren dat we ervaringskennis kunnen zien als van nature meerstemmig, maar ook dat ervaringskennis kwetsbaar is (of kwetsbaar wordt gemaakt) voor mechanismen die de meerstemmigheid negatief beïnvloeden. Dit vraagt om na te denken over de vraag hoe om te gaan met meerstemmigheid bij ervaringskennis. In ieder geval zien we ervaringskennis hier niet als een bron van vaststaande constatering, visies of betekenisgeving, maar als situationele kennis die voortdurend in beweging is. Een beweging die mede gemaakt wordt door de anderen met wie we onze wereld bewonen, en die dus altijd mede ervaringskennis vormen. In botsing, in tegenwerking of samenwerking. Haraway (1988) schrijft:

Its images are not the products of escape and transcendence of limits (the view from above) but the joining of partial views and halting voices into a collective subject position that promises a vision of the means of ongoing finite embodiment, of living within limits and contradictions, of views from somewhere. (p. 590)

Deze voorstelling gaat over kennis als een relationele kluwen: in elkaar verstrengelde draadjes die met elkaar op een bepaalde plek, in een specifieke tijd en in relaties nieuwe kluwen van kennis vormen.

Vanuit deze kennisopvatting wordt er, onder meer door Haraway en Barad, veel nagedacht over *diffraction*, een specifieke manier om met deze kijk op kennis om te gaan. Bozalek and Zembylas (2017 in webb, 2021) leggen deze manier als volgt uit:

A diffractive analysis diverges from a self-reflective, phenomenological or interpretive reading of data, because it moves beyond the representational trap of trying to figure out what a participant really meant by what she or he said ... Rather, a diffractive analysis views difference as a relational ontology, that is, an effect of connections and relations within and between different bodies, affecting other bodies and being affected by them (p. 118).

Diffraction lijkt dus niet te gaan over het vergelijken van verschillende theorieën, visies of betekenisgeving, vanuit het idee dat we losstaande entiteiten zijn of dat er vastomlijnde op zichzelf staande visies zijn of betekenisgeving aan bepaalde ervaringen. Je zou kunnen stellen dat *diffraction* ook het perspectief op meerstemmigheid anders zou duiden. Niet als losse stemmen maar als stemmen die elkaar mede mogelijk maken. In plaats van enkel te zoeken naar interpretaties van die stem of het vergelijken van een theorie met een voorgaande theorie (of de ene stem met de andere stem) is er vanuit *diffraction* aandacht voor onderlinge verstrengeling. Verstrengeling van mensen, andere bestaansvormen, theorieën, objecten, betekenisgeving, ervaringen, tijd, plaats en ga zo maar door. Juist in het onderzoeken van die verstrengelingen, waar ze zijn ontstaan, waar dingen of mensen botsen, van elkaar of van iets afgesneden worden, tegenwerken of juist samenvoegen, daar ontvouwt zich ook kennis. *Diffraction* zou op deze manier juist ook aandacht kunnen generen voor meerstemmigheid en mechanismen die deze meerstemmigheid beïnvloeden:

Blurring the boundaries between different disciplines and theories to provoke new thoughts and theories, this methodology examines how and why boundaries between disciplines and strands of thought have been made and how they can be (re)made to matter more toward inclusion than apartheid (Geerts & van der Tuin, 2021, p.175).

Wat zou het nadenken vanuit *diffraction* kunnen betekenen voor meerstemmigheid in onderzoek?

Voorstelling 3: Ervaringskennis vind je ook in stiltes

Tot slot zijn er zorgen over taal en ervaringskennis. Reflectie blijkt een essentieel onderdeel te zijn vanuit de nauwe invulling van ervaringskennis. In het vorige hoofdstuk zagen we zorgen om deze reflectie. Op het moment dat ervaringen gaan reizen kan taal iets toevoegen. De vraag die naar voren komt is of taal ervaringskennis ook kwetsbaar kan maken? In het verlengde daarvan onderzoeken we vanuit deze voorstelling of ervaringskennis ook kan reizen op niet-talige manieren.

De laatste voorstelling gaat over een soort niet-talige ontvankelijkheid voor ervaringen: ervaringskennis vind je ook in stiltes.

We zouden allereerst een onderscheid kunnen maken tussen discursiviteit en niet-discursiviteit. De taal die we gebruiken en de woorden die we betekenis geven komen mede voort uit allerlei structuren in onze samenleving. Zoals gangbare overtuigingen en ideeën of een politieke wind. Taal zou in die zin ook kwetsbaar kunnen zijn voor de invloed van macht of bijvoorbeeld een steeds meer instrumentele taal. Daar tegenover zouden we het uiten in niet-discursiviteit kunnen zetten. Ervaringskennis kan ook reizen via uitdrukkingen in muziek, poëzie of tekeningen bijvoorbeeld.

Daarnaast attendeert Meijer (2022) ons in haar essay *Verwar het niet met afwezigheid* over de verschillende verschijningsvormen van stilte. Vanuit het werk van Picard stelt ze stilte voor als een grondstructuur, een soort basis van ons bestaan waar de taal uit voortkomt. Ze schrijft: “Het woord is verbonden met de waarheid, maar er zijn ook dingen die daarin juist niet uit te drukken zijn. De liefde en de dood hebben meer met het zwijgen te maken dan met het woord” (p. 45). De voorstelling dat stilte “een zelfstandige sfeer van het bestaan is” (p.45) maakt dat we ook ervaringskennis kunnen vinden in stiltes. We zijn misschien wel heel veel in stilte, zonder dat we dit altijd even goed door hebben. Visse et al. (2019) stellen een soortgelijke vraag: “How do we listen to the silence and the impulse or ‘life utterance’ (Løgstrup, 1956) before it hits the coastline of human language?” (p. 6)

Een tweede onderscheid dat van betekenis kan zijn in het nadenken over de reis van ervaringskennis in niet-talige manieren is het onderscheid tussen expressie en stiltes. Visse et al. (2019) verkennen vanuit Arts-Based Research en fenomenologie de “unsayable dimensions of our reality” (p.1). Ze spreken over een vorm van niet-weten, ofwel *apophatic inquiry*. Deze manier van de wereld begrijpen gaat weg van het willen begrijpen van expressie (of deze nou talig is of uitgedrukt in bijvoorbeeld kunst) vanuit een bepaalde discursiviteit, ofwel, het waarneembare in het leven, dat wat we kunnen aanwijzen en duiden. Het gaat voorbij aan iets kunnen plaatsen, analyseren of categoriseren (dat doen onze hersenen volgens mij graag en veelal automatisch). Ze beschrijven *apophatic inquiry* als “seeing with the heart”(p.6).

Apophatic inquiry gaat over het maken van ruimte in jezelf, bijvoorbeeld door je bewust te zijn van je discursieve manieren van waarnemen en denken, iets willen snappen en duiden bijvoorbeeld. Of van alle stemmen in je hoofd tijdens een gesprek met iemand. Overtuigingen of oordelen. Of fysieke reacties, emoties. Kan deze meerstemmigheid er zijn zonder dat je er per se op in hoeft te gaan en zonder ze discursief te kaderen? Valt de onderzoeksvraag ook te leven? *Apophatic inquiry* gaat over een soort ontvankelijkheid voor dat wat niet geweten wordt en misschien wel over ontvankelijkheid voor stiltes en dat waar je in die stilte aan verbonden kan raken (Visse et al., 2020).

Misschien om te beginnen, wat vind jij in je eigen stiltes?

Bibliografie

- Blume, S. (2016). In search of experiential knowledge. *Innovation*, 30(1), 91–103. <https://doi.org/10.1080/13511610.2016.1210505>
- Boardman, F.K. (2013). Knowledge is power? The role of experiential knowledge in genetically 'risky' reproductive decisions. *Sociology Of Health & Illness*, 36(1), 137-150. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12048>
- Boevink, W. (2023, 4 september). *Onderzoeksblog Wilma Boevink: Het persoonlijke is politiek - Vereniging Valente*. Vereniging Valente. Onderzoeksblog Wilma Boevink: Het persoonlijke is politiek - Vereniging Valente
- Castro, E. M., Van Regenmortel, T., Sermeus, W., & Vanhaecht, K. (2018). Patients' experiential knowledge and expertise in health care: A hybrid concept analysis. *Social Theory & Health*, 17(3), 307–330. <https://doi.org/10.1057/s41285-018-0081-6>
- Van Erp, N., Boertien, D., Liefhebber, S., & van den Berg, A. (2022). *Beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid*. Vereniging van Ervaringsdeskundigen (VvEd), Trimbos-instituut, Movisie en Kenniscentrum Phrenos. Geraadpleegd op 29 juni 2024, van Beroepscompetentieprofiel Ervaringsdeskundigheid - Kenniscentrum Phrenos
- Geerts, E., & Van Der Tuin, I. (2021). *Diffraction & Reading Diffractionally*. *Matter*, 2(1), 173–177. <https://doi.org/10.1344/jnmr.v2i1.33380>
- Gharashi, H. (2016, 12 september). *Wat als iedereen migrant zou zijn?* Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS). Geraadpleegd op 17 juni 2024, van <https://www.kis.nl/blog/wat-als-iedereen-migrant-zou-zijn>
- Van Haaster, H., Wilken, J.P., Karbouniaris, S., & Hidajattoelah, D. (2013). *Kaderdocument ervaringsdeskundigheid. Herziene versie januari 2013*. Geraadpleegd op 17 juni 2024, van (PDF) Kaderdocument ervaringsdeskundigheid. Herziene versie januari 2013. (researchgate.net)
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*, 14(3), 575. <https://doi.org/10.2307/3178066>
- Kampen, J. (2020). Naar de plek der moeite. *Boom Management*. Geraadpleegd op 16 juni 2024, van Naar de plek der moeite - Boom Management
- Karbouniaris, S. (2023). *Let's tango! integrating professionals' lived experience in the transformation of mental health services* [Doctoral dissertation, Leiden University]. Geraadpleegd op 29 juni 2024, van Let's tango! | Scholarly Publications (universiteitleiden.nl)
- Keinemans, S. (2020). *Sociale integratie als wijkend perspectief. Pleidooi voor een atonale benadering van de sociale professie* [Lectorale rede, Zuyd Hogeschool]. Geraadpleegd op 24 juni 2024, van https://www.zuyd.nl/binaries/content/assets/zuyd/onderzoek/inaugurele-redes/sabrina-keinemans_lectoralerede-lr-web.pdf
- Keuzenkamp, S. (2022). *Geef ervaringskennis en -deskundigen een serieuze positie*. Sociale Vraagstukken. Geraadpleegd op 18 juni 2024, van <https://www.socialevraagstukken.nl/geef-ervaringskennis-en-deskundigen-een-serieuze-positie/>
- Keuzenkamp, S., & van Hoorn, E. (2022). *Ervaringskennis. Betekenissen, bronnen en invloed*. Movisie. Geraadpleegd op 23 juni 2024, van Ervaringskennis. Betekenissen, bronnen en invloed | Movisie
- Kool, J., Boumans, J., & Visse, M. (2013). *Ervaringskennis en wetenschappelijke kennis vanuit het perspectief van mensen met een "dubbele identiteit": doorleefd verstehen*. Geraadpleegd op 17 juni 2024, van https://disabilitystudies.nl/sites/default/files/doorleefd_verstehen_kool_boumans_visse_2013_0.pdf
- Kunneman, H. (2007). Sociaal werk als laboratorium voor normatieve professionalisering. *Ethische Perspectieven*, 17(2), 92–107. <https://doi.org/10.2143/epn.17.2.2021729>
- Kunneman, H. (2012). *Het belang van moreel kapitaal in zorg en welzijn*. Paul Cremers Lezing 2012. Geraadpleegd op 17 juni 2024, van https://www.leeuwendaal.nl/content/uploads/2015/01/Cremerslezing_25-april_2012.pdf
- Muntinga, M., Bendien, E., Abma, T., & Groot, B. (2024). Participatory action research and intersectionality: a critical dialogical reflection of a study with older adults. *Quality in Ageing and Older Adults*, 25(1), 9-20. <https://doi.org/10.1108/QAOA-03-2023-0024>
- Peeters, P., & Westen, K. (2021). *Behandelen met eigen ervaring: onbewust bekwaam!?* Uitgeverij SWP.
- Ponzoni, E., Ghorashi, H., & Badran, M. (in samenwerking met Aumaj, S). 2020. *Naar een structurele plek voor het perspectief en de visie van vluchtelingen in beleidsvorming. Advies voor instituties en organisaties*. [Rapport]. VU Amsterdam. Geraadpleegd op 26 juni 2024, van Naar een structurele plek voor het perspectief en de visie van vluchtelingen in beleidsvorming (resilience-institute.nl)
- Prior, L. (2003). Belief, knowledge and expertise: the emergence of the lay expert in medical sociology. *Sociology Of Health & Illness*, 25(3), 41–57. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.00339>
- Puig de la Bellacasa, M. (2010). Matters of care in technoscience: Assembling neglected things. *Social Studies Of Science*, 41(1), 85–106. <https://doi.org/10.1177/0306312710380301>
- Puig de la Bellacasa, M. (2017). *Matters of care: Speculative ethics in more than human worlds*. University of Minnesota Press.
- Meijer, E. (2022). *Verwar het niet met afwezigheid. Over politieke stiltes*. Uitgeverij Cossee.
- Mol, A. (2005). Ervaringen koesteren. Over kennis, zorg en het dagelijks leven. In H. Haaster van, & Y. Koster-Dreese (Red.), *Ervaren en weten. Essays over de relatie tussen ervaringskennis en onderzoek* (pp. 13-25). Uitgeverij Jan van Arkel.
- Van Regenmortel, T., & De Witte, J. (2023). *Merits of critical moments of disempowerment: Iterative practices of empowerment and disempowerment during participatory action research with older persons as co-researchers*. In *Silver Empowerment: Fostering Strengths and Connections for an Age-Friendly Society* (pp. 155-174). Leuven University Press.
- RINO Groep. (2023, 9 maart). *Dirk de Wachter: 'Aanwezig zijn in de niet-oplossing is de essentie van de zorg'. Terugblik – Congres De Mens in de 'behandelkamer'*. Geraadpleegd op 24 juni 2024, van Dirk de Wachter: 'Aanwezig zijn in de niet-oplossing is de essentie van de zorg' (rinogroep.nl)

- Rip, A. (2005). Om de kwaliteit van ervaringskennis. In H. Haaster van, & Y. Koster-Dreese (Red.), *Ervaren en weten. Essays over de relatie tussen ervaringskennis en onderzoek* (pp. 27-39). Uitgeverij Jan van Arkel.
- Rip, A. (2002). Science for the 21st Century. In P. Tindemans, A. Verrijn-Stuart, & R. Visser (Eds.), *The Future of the Sciences and Humanities. Four analytical essays and a critical debate on the future of scholastic endeavour* (pp. 99-148). Amsterdam University Press.
- De Ronde, M., & Faber, K. (2019). In gesprek met Harry Kunneman. In *Tijdschrift voor begeleidingskunde*, 5 (3), 18-23. Geraadpleegd op 14 juni 2024, van TsvB-Interview-met-Harry-Kunneman.pdf (michielderonde.nl)
- Schippers, A. (2021). *Gouden Verbindingen. Kennis ervaren, herkennen en erkennen*. [Inaugurele rede, Universiteit van Humanistiek]. Geraadpleegd op 29 juni 2024, van Schippers_Alice_oratie_digitaal.pdf (uvh.nl)
- Timmer, H. (2009). *Raakt het u? Herstel en ervaringsdeskundigheid in de GGz*. Lectoraat Rehabilitatie. Hanzehogeschool Groningen. Geraadpleegd op 24 juni 2024, van Raakt-het-u.pdf (iwpervaringsdeskundigheid.nl)
- Vereniging Hogescholen. (2023). *Sectorplan Hogere Sociale Studies. De sociaal professional als de sociaal veranderaar. Empowerment van de sociaal professional. Om het verschil te maken in de veranderende wereld*. Geraadpleegd op 29 juni, van HSS_SECTORPLAN_2023.pdf (verenighogescholen.nl)
- Visse, M., Hansen, F. T., & Leget, C. (2019). The Unsayable in Arts-Based Research: On the Praxis of Life Itself. *International Journal Of Qualitative Methods*, 18, 160940691985139. <https://doi.org/10.1177/1609406919851392>
- Visse, M., Hansen, F. T., & Leget, C. J. W. (2020). Apophatic Inquiry: Living the Questions Themselves. *International Journal Of Qualitative Methods*, 19, 160940692095897. <https://doi.org/10.1177/1609406920958975>
- Vosman, F. J. H. (2018). Overleven als levensvorm. *Een zorgethische kritiek op het ideaal van het 'geslaagde' leven*. Afscheidsrede.
- Webb, S. A. (2021). Why agential realism matters to social work. *The British Journal of Social Work*, 51(8), 2964-2981.
- Weerman, A. (2016). *Ervaringsdeskundige zorg- en dienstverleners: Stigma, verslaving & existentiële transformatie*. <https://research.vu.nl/ws/files/42162904/cover.pdf>
- Wierdsma, A. (1999). *De Plek der Moeite*. In Ruijters, M. & Simons, R.-J. (2012). *De canon van het leren: 50 concepten en hun grondleggers*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- De Zeeuw, G. (2005). Ervaringsverwerving. In H. Haaster van, & Y. Koster-Dreese (Red.), *Ervaren en weten. Essays over de relatie tussen ervaringskennis en onderzoek* (pp. 27-39). Uitgeverij Jan van Arkel.

Colofon

Auteur: Milotte Hamer, m.m.v. Sabrina Keinemans
 Informatie en contact: Voor tips of vragen kunt u contact opnemen met milotte.hamer@zuyd.nl

Zuyd onderzoek
 Lectoraat Sociale Integratie
 Ligne 1
 6131 MT Sittard
 Postbus 69
 6130 AB Sittard

Vormgeving: Marieke Riedijk
 Illustraties: Paulien Verheyen

Deze publicatie is een uitgave van de Werkplaats Sociaal Domein Zuyd en tot stand gekomen dankzij financiering van het Ministerie van VWS.

